«Того, що об'єднує народи,
значно більше того,
що їх роз'єднує».
(Колектив авторів)

Присвячується фундаторам
транскордонної співпраці в Карпатах

«There exists much more
that unites the nations
than that divides them».
(A team of authors)

Dedicated to the founders
of transborder cooperation in the Carpathians

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Факультет історії та міжнародних відносин
Кафедра міжнародних студій та суспільних комунікацій

ІСТОРІЯ, ЩО ОБ'ЄДНУЄ

Нариси новітнього транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні

Монографія

За загальною редакцією доктора соціологічних наук,
Надзвичайного і Повноважного Посла
Сергія Устича

Ужгород 2017

MINISTRY OD EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
Uzhhorod National University
Faculty of History and International Relations
Department of International Studies And Public Communication

CONNECTING HISTORY

Essays on the Contemporary Transborder Cooperation in the Carpathian region

Monograph

Under the general editorship of the Doctor of Sociology,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine
Serhii Ustych

Uzhhorod 2017

УДК 339.92:82-4](477.8)=161.2(02.064)
І-90

Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом Ф-77/75-2017

Робота є першою в науковій літературі спробою *міждисциплінарного дослідження колективом вчених* – істориків, соціологів, економістів, політологів, культурологів, правників – новітньої історії транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні. В монографії розкрито традиції толерантності, мирного співіснування та дружніх відносин людей різних національностей і віросповідань, ідентифіковано наявні і потенційні конфліктогенні чинники та проаналізовано шляхи їх спільного подолання чи попередження, охарактеризовано перспективи плідної транскордонної співпраці в Карпатах.

Для науковців, учасників транскордонного співробітництва, представників органів державної влади та місцевого самоврядування, всіх, хто цікавиться минулим, сучасним і майбутнім непересічної регіональної спільноти в центрі Європи.

Керівник авторського колективу – доктор соціологічних наук,
Надзвичайний і Повноважний Посол
Сергій Устич

Рецензенти:

Трощинський В. П. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціальної та гуманітарної політики Національної академії державного управління при Президентові України

Буяк Б. Б. – доктор філософських наук, професор, ректор Тернопільського національного педагогічного університету ім.В.Гнатюка

Гоблик В. В. – доктор економічних наук, професор, перший проректор Мукачівського державного університету, заслужений економіст України

Рекомендовано до друку Вченою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол №14 від 21 листопада 2017 р.)

ISBN 978-617-7333-48-6

© Колектив авторів, 2017
© ДВНЗ «УжНУ», 2017

UDC 339.92:82-4](477.8)=161.2(02.064)
I-90

The publication contains the research results of the competition project F-77 / 75-2017 carried out with the grant support of the State Fund for Fundamental Research

This work is the first scientific attempt by a team of scholars – historians, sociologists, economists, political scientists, cultural scientists, lawyers – to apply *an interdisciplinary research* to the contemporary history of transborder cooperation in the Carpathian region. The monograph reveals the traditions of tolerance, peaceful coexistence and friendly relations of the people of different nationalities and religions, identifies existing and potential conflict factors and analyzes the ways of their joint overcoming or prevention, and outlines the prospects of fruitful transborder cooperation in the Carpathians.

Its target audience comprises scientists, participants in transborder cooperation, representatives of public authorities and local self-government, and everyone who is interested in the past, present and future of the remarkable regional community in the centre of Europe.

The head of the authors' team: Doctor of Sociology,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of Ukraine
Serhii Ustych

Reviewers:

Troshchynsky V.P. – Doctor of History, Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Policy, the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine.

Buiak B. B. – Doctor of Philosophy (hab.), Professor, Rector of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University.

Hoblyk V.V. – Doctor of Economics, Professor, First Vice-Rector of the Mukachevo State University, Honored Economist of Ukraine

Recommended for publication by the Academic Council of the State Higher Educational Institution «Uzhhorod National University» (minutes No.14 as of November 21-st, 2017)

ISBN 978-617-7333-48-6

© Writing team, 2017
© «UzhNU», 2017

ЗМІСТ

Слово до читача *(В. Гудак)*..... **13**

Передмова *(С.Устич)*..... **15**

ЧАСТИНА І. Транскордонне співробітництво в Карпатському регіоні як історичне явище **20**

Історична місія ТКС. Місце і роль транскордонного співробітництва в новітній історії Карпатського регіону *(С.Устич, А.Ровт, О.Бенчак)*.....20

Україна в транскордонному співробітництві: історіографічні інтерпретації *(С. Віднянський, І. Вовканич)* 58

Історична еволюція Карпатського єврорегіону *(С.Устич, Ю.Мателешко, І.Скиба, О.Бенчак)* 78

Історико-хронологічний вимір транскордонного співробітництва *(Ю.Копинець)* 110

ЧАСТИНА ІІ. Основні геополітичні вектори ТКС..... **121**

Сучасна історія транскордонного співробітництва сусідніх регіонів Польщі та України *(В. Вежбінец)* 121

Транскордонне співробітництво Східної Словаччини та Закарпаття: виникнення, розвиток і перспективи *(М. Гайдош, С. Конєчні)*.....136

Тенденції розвитку українсько-румунського транскордонного співробітництва *(І.-Л.Горват, І.Вовканич, І.Шніцер)*.....167

Стратегічна програма регіонального розвитку Карпатського макрорегіону ТКС: погляд із Угорщини *(І. Шулі-Закар)*.....185

ЧАСТИНА III. Секторальний аналіз історичного розвитку ТКС 204

Транскордонне співробітництво в Карпатському регіоні в контексті євроінтеграційних та безпекових процесів *(І.Тодоров, Н.Тодорова)* 204

Політичні аспекти міграційних процесів у Карпатському регіоні *(М. Лендьел)* 232

Шлях України до безвізової Європи *(С.Мітряєва)* 249

Вплив тіньових економічних відносин на ефективність ТКС у Карпатському регіоні *(С. П'ясецька-Устич)* 260

Питання національних меншин у політиці Румунії щодо України у посткомуністичний період *(І. Вовканич, О. Златін)* 274

Державно-церковні відносини у країнах Східної Європи та роль релігійного фактору у транскордонному співробітництві *(М. Палінчак, Д.Стеблак).* 284

Транскордонне співробітництво Карпатського єврорегіону в освітньо- науковій сфері *(О. Свєженцева)* 303

Українсько-словацький кордон та його вплив на розвиток громад Закарпатської області *(І. Мелеганич, М. Шелемба)* 314

ЧАСТИНА IV. Інструменти інноваційного розвитку транскордонного співробітництва в Карпатах 330

Чесько-словацький досвід розвитку транскордонного співробітництва і сучасні інтеграційні процеси в Карпатському регіоні *(В.Андрейко)* 330

Транскордонне співробітництво в Карпатському регіоні та північноєвропейська практика функціонування структур єврорегіональної співпраці *(В. Приходько)* 350

Трансформація міжнародно – правових механізмів транскордонного співробітництва держав Карпатського регіону *(І.Динис, В.Дербак)* 376

Імплементація соціологічного сервісу транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні *(С.Устич, О.Білак, О.Бенчак, Д.Мірошніков)* 393

Формування міжнародних науково-дослідницьких колективів для спільних досліджень проблем транскордонної співпраці у сфері вищої освіти (з досвіду УжНУ)
(І. Артьомов, Л. Середа, С.Зуб) 408

Післямова. Сучасне та майбутнє через призму минулого ТКС
(С.Устич, В. Приходько) **426**

ПРО АВТОРІВ **436**

ДОДАТКИ **439**

Схематичне зображення концепції транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні 439

Таблиці та карти 442

Так започатковувалося транскордонне співробітництво: спогади учасників 445

Ілюстративні матеріали 451

TABLE OF CONTENTS

A Word to the Reader *(V. Hudak)*..... **13**

A Foreword *(S.Ustych)* **15**

CHAPTER I. Transborder Cooperation in the Carpathian Region as a Historical Phenomenon **20**

Historical Mission of TBC. The Place and Role of Transborder Cooperation in the Contemporary History of the Carpathian region *(S. Ustych, A. Rovt, O. Benchak)* 20

Ukraine in Transborder Cooperation: Historiographical Interpretations *(S. Vidniansky, I. Vovkanych)* 58

Historical Evolution of the Carpathian Euroregion *(S. Ustych, Yu. Mateleshko, I. Skyba, O. Benchak)* 78

Historical and Chronological Dimension of Transborder Cooperation *(Yu.Kopynets)* 110

CHAPTER II. The Key Geopolitical Vectors of TBC **121**

The Modern History of Transborder Cooperation in the Neighbouring Regions of Poland and Ukraine *(V. Vezhbinets)* 121

Transborder Cooperation of Eastern Slovakia and Transcarpathia: Emergence, Development and Prospects *(M. Haidosh, S. Koniechni)* ...136

Trends in the Development of the Ukrainian-Romanian Transborder Cooperation *(I.-L.Horvat, I.Vovkanych, I.Shnitser)*.....167

The Strategic Program for Regional Development of the Carpathian Macroregion TBC: A View from Hungary *(I. Shuli-Zakar)* 185

CHAPTER III. Sectoral Analysis of the TBC's Historical Development 204

Transborder Cooperation in the Carpathian region in the Context of European Integration and Security Processes *(I. Todorov, N. Todorova)*.....204

Political Aspects of Migration Processes in the Carpathian Region *(M. Lendel)* 232

A Way of Ukraine to Visa-Free Europe *(S.Mitriaieva)* 249

Influence of Shadow Economic Relations on the TBC Efficiency in the Carpathian Region *(S. Piasetska-Ustych)* 260

The Issue of National Minorities in Romania's Policy towards Ukraine in the Post-Communist Period *(I. Vovkanych, O. Zlatin)* 274

State-Church Relations in Eastern European Countries and the Role of a Religious Factor in Transborder Cooperation *(M. Palinchak, D. Steblak)* 284

Transborder Cooperation of the Carpathian Euroregion in Education and Research *(O. Svezhentseva)* 303

Ukrainian-Slovak Border and its Influence on Developing Communities in the Transcarpathian Region *(H. Melehanych, M. Shelemba)* 314

CHAPTER IV. Instruments of Transborder Cooperation Innovative Development in the Carpathians..... 330

Czech-Slovak Experience of Transborder Cooperation and Modern Integration Processes in the Carpathian Region *(V. Andreyko)* 330

Transborder Cooperation in the Carpathian Region and the Nordic-European Practice of Euroregional Cooperation Structures' Functioning *(V. Prykhodko)*.....350

Transforming International Legal Mechanisms of Transborder Cooperation among the States of the Carpathian Region *(H. Dynys, V. Derbak)* 376

Implementing the Sociological Service of Transborder Cooperation in the Carpathian Region *(S. Ustych, O. Bilak, O. Benchak, D. Miroshnikov)* 393

Forming the International Research Groups for Joint Studies of Transborder Cooperation Issues in Higher Education (from the UzhNU Experience) *(I. Artiomov, L. Sereda, S. Zub)* 408

Afterword. The Present and Future through the Prism of the Past TBC *(S. Ustych, V.Pryhodko)* **426**

About the Authors **436**

Appendices **439**

Graphic Representation of the Transborder Cooperation Concept in the Carpathian Region 439

Tables and Maps 442

How Transborder Cooperation Started: Participants' Memoirs 445

Illustrations 451

ЧАСТИНА І.
Транскордонне співробітництво в Карпатському регіоні як історичне явище

С. Устич, А. Ровт, О. Бенчак

ІСТОРИЧНА МІСІЯ ТКС. МІСЦЕ І РОЛЬ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ*

1. Геополітичний контекст розвитку транскордонного співробітництва в басейні Карпат

1.1. Державно-територіальне розмежування в Карпатському регіоні як об'єктивний чинник транскордонного співробітництва

Відомо, що життєдіяльність людини як соціальної істоти в часовому і просторовому вимірах регламентована. Ця регламентація є природною чи соціальною.

Феномен кордону – один із найбільш значимих *соціальних регуляторів просторової активності людини.* Впровадження інституту кордону, тобто *дійсних чи уявних ліній на земній поверхні, що визначають межі сухопутної і водної території держави (державної території),* стало *радикальним вторгненням людини в природну організацію*

* *У цьому розділі представлено рамковий аналіз суті, історії та сучасного розвитку транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні. Поглиблене висвітлення порушених проблем зроблено в наступних розділах монографії.*

світу, зокрема *його просторові характеристики.* Кордон, установивши штучні міждержавні розмежування, «розірвав» простір політично. Причому *це вторгнення є вельми масштабним.* Адже периметри кордонів деяких сучасних державних утворень мають велетенську протяжність, скажімо: Росії – 61 000, Китаю – 36 000, США – 12 000 км.

Окрім того, *феномен кордону є одним з найбільш парадоксальних, контроверзних явищ суспільного буття,* бо в ньому дуже виразно виступає *філософська єдність скінченності і нескінченності (дискретності і наступності)* сущого [1].

Кордонам, як і будь-яким іншим соціальним явищам, *притаманна власна генеалогія.* Конфігурація кордонів, що знаходить своє відображення на сучасній політичній карті світу, *формувалася протягом кількох історичних етапів.* За часів рабовласництва (до V ст. н.е) виникли перші могутні держави: Греція, Рим, Карфаген, Єгипет, Вавилон, Персія, Китай, Індія. У феодальну пору (V-XV ст.) на основі дрібних феодальних держав формувалися великі, потужні країни: Русь, Візантія, Англія, Іспанія, Франція та інші. В нову, капіталістичну епоху (XVI – поч. XX ст.) домінують Османська, Австро-Угорська, Французька, Російська імперії, що підтверджує карта політичних кордонів та лінгвістичних ареалів у Центральній та Східній Європі на липень 1914 року.

На початку XX ст. у світі було 55 суверенних держав.

Напередодні Другої світової війни їх налічувалося вже 70. Протяжність усіх державних кордонів на політичній карті світу на цей час становила понад 165 тис. км.: в Європі – 27 933 км, в Азії – 42 025 км, в Африці – 46 140 км, у Північній Америці – 18 400 км, в Південній Америці – 30 515 км. На 1945 рік, після завершення війни, політична карта Європи мала інший вигляд. Сьогодні ж у світі кордонів стало значно більше, оскільки помітно зросла кількість країн.

Ці країни мають різний міжнародно-правовий статус. 193 держави (на 2014 р.) є членами Організації Об'єднаних Націй. Існують невизнані держави. Також виділяють країни-члени ООН, які тільки частково визнані загалом інших країн-членів ООН. Є невизнані держави, які фактично контролюють власну територію. Існують також невизнані держави, що контролюють частину власної території. Ідентифікують й частково визнані країни, здебільшого ті, що знаходяться під військовою окупацією. Є частково визнані держави, які знаходяться під міжнародним керуванням. Нарешті, існують частково невизнані держави.

Як бачимо, статусна палітра сьогоднішніх реальних учасників світової політики вельми різноманітна.

Суттєво відрізняються держави також за своїми основними *об'єктивними параметрами*: площею території – від велетенської Росії в 17 075 200 кв. км до мініатюрної Бассас де Індіа – 0,2 кв.км та кількістю

населення – від мільярдної КНР (6 446 131 400 жителів) до острівної держави Піткорн з кількома десятками (46) громадян.

Ще більш разючі відмінності в *рівнях їх економічного та соціального розвитку*, інтегруючим показником якого вважають частку валового внутрішнього продукту на душу населення країни – від 10 і більше тис. доларів у багатих країнах до кілька десятків – у бідних.

Континентом, найбільш розділеним кордонами, є Європа. Тут на кожну одиницю площі припадає значно більше кордонів, ніж у будь-якій іншій частині світу.

Найбільшою в Європі є також геополітична динаміка, що нерідко набуває тектонічного характеру. Проте такого масштабного *геополітичного переформатування, яке відбулося* в Європі за останні два десятиліття, континент не зазнавав давно.

По-перше, з політичної карти зник Радянський Союз – упродовж тривалого часу вельми впливовий суб'єкт європейської і світової геополітики. По-друге, на світовій політичній арені з'явився новий гравець – Європейський Союз. Вражають не тільки масштаби новоутворення (його юрисдикція поширюється на величезний європейський простір від Адріатики і Атлантики до Балтики і Карпат). Найбільше дивує спосіб, в який була створена європейська наддержава. Якщо зазвичай у подібні структури долучали силоміць, то у нинішнє об'єднання 28 держав Європи інші країни просяться. І це при тому, що всі чудово усвідомлюють: вирішальний вплив на прийняття принципових рішень у ньому мають дві найбільші країни: Німеччина і Франція.

Таким чином, є підстави стверджувати, що за *своєю значимістю результати зазначеного геополітичного переформатування Європи цілком зіставні з підсумками Другої світової війни.*

Сучасні геополітичні зміни та глобалізація життєдіяльності продукувала нову філософію просторового розмежування держав, а з ним і буття людини. Розгорнувся вкрай суперечливий процес: з одного боку, майже повне подолання кордонів (як у випадку країн – членів Європейського Союзу), чи бодай їх «розмивання», з іншого – посилення жорстких державно-територіальних розмежувань.

Поряд із цим не можна не бачити і те, що в історичному плані як одна із сторін державотворення, його необхідний атрибут – кордони, їх чітке конституювання свого часу зіграли позитивну роль у процесах національно-державних ідентифікацій, дали поштовх економічному і духовному розвитку народів. Та й сьогодні бар'єрна функція кордонів має вельми суперечливий характер: створюючи перешкоди комунікації людей загалом, вона є важливим компонентом захисту економічних інтересів держав, боротьби із злочинністю, зокрема міжнародним тероризмом.

Тому при оцінці феномену кордонів, безумовно, слід враховувати як конкретно-історичний характер цього явища, так і його внутрішню неодномірність.

Кордон – явище статичне. Динамічною формою існування кордонів є транскордонні* процеси (потоки).** *Транскордонні процеси (ТП) – це суб'єктна і природна взаємодія, що відбувається через кордон.* Транскордонні процеси існують відтоді, відколи існують кордони. Вони можуть бути обмежені тими чи іншими частинами простору (зокрема території) держав, а можуть охоплювати всю їх глибину. Транскордонними процесами можна в однаковій мірі назвати, скажімо, військове вторгнення держави на територію іншої, чи спілкування через кордон за допомоги поштових голубів.

За умов радикальних технологічних, соціальних і політичних змін, що відбулися в сучасному світі, комунікація через кордони суттєво трансформувалася. Вона стала значно масштабнішою, динамічнішою та прагматичнішою. Як результат, явища, пов'язані з кордонами, справляють дедалі більший вплив на життєдіяльність людей.

Після наймасштабнішого в своїй історії розширення 2004 та 2007 років зовнішні рубежі Європейського Союзу зазнали істотних змін. Стосовно східного напряму, то лінеарно нові межі ЄС стали збігатися з існуючими раніше кордонами центральноєвропейських (Угорщини, Словаччини, Польщі), прибалтійських (Литви, Латвії, Естонії) та балканських (Болгарії, Румунії) держав з східноєвропейськими (Україною, Білоруссю, Росією). Таким чином, відносини цих держав отримали нову якість як відносини суб'єктів і несуб'єктів ЄС. В Європі виникла нова геополітична ситуація, основні риси якої позначаються політичним, економічним, дипломатичним поняттям «новий східний кордон Європейського Союзу (НСК)» – «the European Union's Eastern Border (UEB)».

Протяжність нового східного сухопутного кордону ЄС становить близько 3 тис. км, у тому числі: Польщі з Україною – 542, Румунії з Україною – 608 , Словаччини з Україною – 98, Угорщини з Україною – 136.

Головне питання, що виникає при характеристиці будь-якого кордону, – це питання врегульованості його політичного і правового статусу. В цілому прикордонні розмежування між Україною та сусідніми країнами ЄС є стабільними і такими, що не породжують прикордонних спорів чи конфліктів. Ці розмежування закріплені відповідними договорами між сторонами: зокрема між Україною і Республікою Польща – Договором від 12 січня 1993 р., між Україною та Словацькою

* *«Transborder (transfrontier)» (англ.) означає «через кордон, по той бік кордону»*

** *Термін «транскордонні потоки» («transborder flows») зазвичай використовується в міжнародних офіційних документах, зокрема Європейського Союзу, та дослідницькій літературі як синонім поняття «транскордонні процеси».*

Республікою – Договором від 14 жовтня 1993 року, між Україною та Угорщиною – Договором від 15 травня 1995 року.

1.2. Прикордоння в Карпатському регіоні

До нових східних кордонів Європейського Союзу – з обох їх сторін – примикають прикордонні регіони.

Прикордонний регіон – це адміністративно-територіальна одиниця тієї або іншої країни, яка знаходиться на наступному після державного рівня і розміщена безпосередньо уздовж державного кордону. Це певні території з властивими їм географією, екологією, етносом, економічним потенціалом і т.п., повноваження яких обмежені суверенітетами урядів по обидві сторони кордону.

Існує також думка, що доцільно виділити ще одну – специфічну форму прикордонних територій, що позначається поняттям «транскордонний регіон». Йдеться про прикордонні території двох або кількох держав, які характеризуються високим рівнем інтегрованості, а саме коли економіка двох суміжних держав функціонально інтегрована, рух товарів, послуг і громадян вже не вимагає регулювання; управління транскордонними регіоном здійснюється без зовнішнього втручання, тобто прикордонна мережа і людські ресурси функціонують самі по собі [2].

Прикордонними регіонами України, що межують із країнами Європейського Союзу, є: Закарпатська область (площа території – близько 12 000 квадратних кілометрів, кількість населення – приблизно 1 мільйон 300 тисяч жителів) – межує із Угорщиною, Словаччиною, Румунією та Польщею; Львівська (площа території – близько 22 тисячі квадратних кілометрів, кількість населення – приблизно 2,5 мільйона жителів) та Волинська (площа території – близько 20 тисяч квадратних кілометрів, кількість населення – приблизно 1 мільйон жителів) області – межують із Польщею; Чернівецька (площа території – 8 тисяч квадратних кілометрів, кількість населення – близько 900 тисяч жителів), Івано-Франківська (площа території – близько 14 000 квадратних кілометрів, кількість населення – 1,5 мільйона жителів) та Одеська (площа території – близько 33 тисячі квадратних кілометрів, кількість населення – 2,5 мільйона жителів) області – межують із Румунією. Таким чином, українське прикордоння з Європейським Союзом становить більше 100 тисяч квадратних кілометрів площі території та близько 10 мільйонів населення.

1.3. Історична доля прикордонних територій

Нині прикордонні території та населення держав Карпатського регіону мають багато спільного в історичній долі. Це можна прослідкувати,

скажімо, на прикладі Закарпатської області України, Кошицького та Пряшівського країв Словаччини, області Саболч-Сатмар-Берег Угорщини.

З XI ст. ці землі тривалий час входили до складу Угорського королівства, після турецького завоювання та поділу Угорщини у 1526 р. відійшли до Трансільванії – васала Османської імперії, з 1733 р. знову опинилися в складі Угорщини, що перебувала під владою австрійських Габсбургів, а з 1867 р. була однією зі складових частин двоєдиної монархії – Австро-Угорщини.

З розпадом Австро-Угорщини і утворенням у 1918 р. Чехословацької республіки за рішеннями Сен-Жерменського (1919) і Тріанонського (1920) мирних договорів до її складу відійшли Словаччина з Пряшівщиною включно, Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь (з кінця 1938 р. – Карпатська Україна) та північна частина (3/5 території) Мараморощини, а її південна частина (2/5 території) – до Румунії. Саболч-Сатмарський край з 1918 р. у складі Угорської республіки, згодом – Угорського королівства. З 1939 по 1944 рр. Закарпаття знову в складі Угорщини, Пряшівщина – Словацької держави, Мараморощина – Румунії. У 1945 р. Закарпаття приєднано до України в складі СРСР, Словаччина разом з Пряшівщиною – складова частина Чехословацької Республіки, південна частина Мараморощини та Саболч-Сатмарський край залишилися відповідно у складі Румунії та Угорщини, де перебувають і нині. З 1991 р. Закарпаття в складі незалежної України, з 1993 р. Пряшівський та Кошицький краї в складі Словацької Республіки.

Є кілька особливостей прикордонних територій України.

По-перше, більшість із них знаходяться в географічному центрі Європи (місцезнаходження географічного центру в селі Ділове нині Закарпатської області України було встановлено міжнародною комісією експертів ще на початку XX століття за часів Австро-Угорщини). До речі, Закарпаття – єдиний регіон на новому східному кордоні ЄС, що має вихід одразу на чотири держави Європейського Союзу.

По-друге, ці прикордонні території мають складну геополітичну історію. Так, територія нинішнього Закарпаття з XI ст. тривалий час входила до складу Угорського королівства, після турецького завоювання та поділу Угорщини у 1526 році відійшла до Трансільванії – васала Османської імперії, з 1733 року знову опинилася в складі Угорщини, що перебувала під владою австрійських Габсбургів, а з 1867 року була однією зі складових частин двоєдиної монархії – Австро-Угорщини. З розпадом Австро-Угорщини і утворенням у 1918 році Чехословацької республіки за рішеннями Сен-Жерменського (1919 р.) і Тріанонського (1920 р.) мирних договорів ця територія відійшла до її складу під назвою Підкарпатська Русь. З кінця 1938 року на цій території недовго проіснувала держава Карпатська Україна. З 1939 по 1944 рр. Закарпаття зно-

ву в складі Угорщини. У 1945 році Закарпаття приєднано до України в складі СРСР. З 1991 року Закарпаття в складі незалежної України. Таким чином, протягом XX ст. територія нинішньої Закарпатської області України внаслідок суттєвих змін європейських кордонів знаходилася в складі шести різних держав.

Не менш складне минуле територій нинішніх Львівської та Волинської областей. У X-XII століттях ці землі входили до складу Київської Русі, з 1199 року належали Галицько-Волинському князівству. З 1349 року входили до складу Польщі. Після першого розподілу Польщі у 1772 році території в складі Галичини відійшли до Австрії, а з 1867 року до Австро-Угорщини. Після розпаду Австро-Угорської імперії країни, що входили до її складу, здобули незалежність. 1 листопада 1918 року у Львові проголошено Західно-Українську Народну Республіку (ЗУНР), але новостворена держава проіснувала всього кілька місяців. З 1920 до 1939 року Східна Галичина знаходилася у складі Польщі. В 1939 році, згідно з пактом Ріббентропа-Молотова, Західна Україна входить до складу СРСР. Після фашистської окупації 1941-1944 років у 1944 році вона знову увійшла до складу Радянського Союзу як частина УРСР. З проголошенням у 1991 році незалежної Української держави Львівська та Волинська області стали її адміністративно-територіальними одиницями.

За останні 650 років територія Північної Буковини входила до складу різних держав: упродовж 415 років (1359-1774 рр.) вона була у складі Молдавського князівства, протягом 143 років (з 1775 по 1918 рр.) – Габсбурзької Австрії та Австро-Угорщини; майже 25 років (у період 1918-1940 та 1941-1944 рр.) – Румунії. Майже 48 років (1940-1941 та 1944-1991 рр.) північна частина Буковини входила до складу Української РСР, а відтак і СРСР. З 1991 року Чернівецька область – складова незалежної України. Не менш складна історія нинішньої Одеської області.

По-третє, спільними рисами розвитку майже всіх цих земель у різні часи і в складі різних державних утворень є те, що вони завжди були периферійними слаборозвинутими територіями, яким притаманне низькоефективне, практично натуральне аграрне виробництво, недостатньо розвинута промисловість та інфраструктура, надмірна експлуатація природних ресурсів (зокрема вирубування лісів), низький рівень інвестицій, високий загальний рівень бідності населення, велика міжрегіональна та маятникова міграція людей, високі показники безробіття.

Останнім часом дослідниками і практиками для позначення суміжних соціальних явищ, пов'язаних із кордонами [3], також активно використовується поняття «транскордонні інтегровані ареали» («Cross-border Integrated Areas») чи «транскордонні міські і сільські інтегровані ареали» («Cross-border Urban and Rural Integrated Areas») [4]. Аналіз новітніх поглядів на суть регіональних процесів в Європі зроблено в фун-

даментальній праці І. Блажека (Blažek) та Д.Угліжа (Uhlíž) «Теорії регіонального розвитку» [5].

1. 4. Політичний устрій

Сучасні політичні системи сусідніх держав багато в чому схожі. Усі вони – парламентські республіки, а главами держав є президенти. Так, згідно з діючими (із внесеними змінами) конституціями в Угорщині (1989), Словаччині (1992) і Україні (1996) вони є суверенними (унітарними), демократичними і правовими державами, де влада належить народу, який реалізує свій суверенітет через обраних ним представників, а також безпосередньо. Вибори до органів влади відбуваються на багатопартійній основі.

В Угорщині найвищим органом державної влади і народного представництва є Державні збори. Це однопалатний парламент, що складається із 386 депутатів, з яких 176 обираються в одномандатних округах, 152 – у багатомандатних на основі пропорційного представництва і 58 – на основі загального пропорційного представництва в масштабах країни з терміном повноважень – чотири роки. Державні збори обирають президента терміном на 5 років, призначають за рекомендацією президента прем'єр-міністра, членів Конституційного суду, голову Верховного суду і Генерального прокурора.

У Словацькій Республіці найвищим законодавчим органом є однопалатий парламент – Національна Рада СР, 150 депутатів якої обираються на основі прямого виборчого права з терміном повноважень на чотири роки. До 1999 р. вона обирала президента країни терміном на 5 років, а після змін до Конституції СР 18 березня 1999 р. президент обирається на той же термін громадянами країни прямим таємним голосуванням.

В Україні єдиним органом законодавчої влади є Верховна Рада України, яка складається з 450 народних депутатів, що обираються за змішаною виборчою системою терміном на п'ять років. Глава держави – президент, який обирається на основі прямого виборчого права з терміном повноважень п'ять років.

1.5. Геополітичні орієнтації країн

Геополітичне розташування в центрі Європи завжди мало важливий вплив на зовнішньополітичні орієнтації та стратегії Польщі, Угорщини, Словаччини, Румунії. Тривалий час вони були важливими суб'єктами або об'єктами європейської системи міжнародних відносин. З встановленням комуністичних режимів і радянського домінування в

цих країнах у післявоєнні роки вони стали членами Ради Економічної Взаємодопомоги (1949) та Організації Варшавського договору (1955) і здійснювали підконтрольну СРСР зовнішню політику на принципах «соціалістичного інтернаціоналізму» (за певним винятком Румунії часів правління Н. Чаушеску, Угорщини під час народної революції 1956 р. і Чехо-Словаччини в період «празької весни» 1968 р.).

Протягом 1989-1991 рр. на етапі демонтажу комуністичних систем йшлося про їхній статус як нейтральних держав, а після розпаду СРСР і загострення ситуації в Південно-Східній Європі вони зорієнтувалися на вступ до євроатлантичних і загальноєвропейських структур.

Зокрема, на проведеному в Угорщині у 1997 р. референдумі (взяло участь 49,2%) 85% голосуючих підтримали ідею вступу країни до НАТО, а у квітні 1999 р. вона офіційно стала членом цього блоку. Угорщина з 1991 р. проводить активну регіональну політику в рамках Вишеградської групи, де координує зусилля з Польщею, Чехією і Словаччиною в процесі європейської інтеграції. Під час референдуму у 2003 р. 83,7% громадян (взяло участь 45,6%) висловилися за вступ Угорщини до ЄС, і у травні 2004 р. країна стала повноправним членом цього об'єднання.

Пріоритетним напрямом зовнішньої політики Словацької Республіки теж є західноєвропейські держави, європейські та трансатлантичні структури. З 2004 р. Словаччина повноправний член НАТО і ЄС, а також низки інших міжнародних організацій.

Україна із здобуттям незалежності теж проголосила про свій європейський вибір і серед основних напрямів зовнішньої політики у 1993 р. визначила співробітництво із загальноєвропейськими структурами та участь у європейському інтеграційному процесі. У 1994 р. вона підписала Угоду про партнерство і співробітництво з ЄС, у 1995 р. стала членом Ради Європи, у 1994 р. приєналася до програми НАТО «Партнерство заради миру», а у 1997 р. підписала Хартію про особливе партнерство з Північноатлантичним альянсом. В Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (2010 р.) зазначається, що «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі є однією із засад зовнішньої політики України».

Виходячи з цього, Україна підписала Угоду про Асоціацію з ЄС та проводить курс на тісну співпрацю та майбутнє членство в НАТО.

1.6. Етнічна структура населення прикордонних територій

До прикладу, Угорщина, і певною мірою Словаччина належать до числа країн, практично однорідних у національному відношенні: від 80

до понад 90% населення цих країн становить титульний етнос, що є тут автохтонним.

Зокрема, населення Угорщини за переписом 2000 р. становило 10,4 млн. чоловік, з яких угорців було понад 92%, далі йшли цигани (роми) – близько 4%, німці – близько 2%, євреї, хорвати, румуни, словаки, серби, словенці становили від 1,0 до 0,1% населення, а українців налічувалось близько 1 тис. чоловік. Ці національні меншини розселені по території усієї країни: з 3130 населених пунктів Угорщини у 800 мешкають представники якоїсь з них.

За даними останнього перепису (2011 р.) населення Словаччини становило майже 5,4 млн. чоловік. За національним складом це: словаки – 4 млн. 352 775 (80,7%), угорці – 458 467 (8,5%), цигани (роми) – 105 738 (2%), русини – 33 482 (0,6%), чехи 30 367 (0,6%), українці – 7 430 (0,1%), німці – 4 690 (0,1%), поляки – 3 084 (0,1%). Національну належність 382 493 осіб (7%) не встановлено (мабуть угорці).

Україна відрізняється від інших країн Карпатського регіону своєю багато національністю: за даними перепису 2001 р. у країні проживали представники понад 130 національностей і народностей – всього 48,457 млн. чоловік. З них українці – 37,541 млн. чол. (77,8%), росіяни – 8,334 млн. (17,3%), білоруси – 276 тис. (0,6%), кримські татари – 248 тис. (0,5%), молдовани – 259 тис. (0,5%), болгари – 205 тис. (0,4%), угорці – 157 тис. (0,3%), румуни – 151 тис. (0,3%), поляки – 144 тис. (0,3%), євреї – 104 тис. (0,2%), вірмени – 100 тис. (0,2%), греки – 92 тис. (0,2%), татари – 73 тис. (0,15%), цигани (роми) – 48 тис. (0,1%), азербайджанці – 45 тис. (0,1%) та ін. Більшість із цих народів оселилися на території України в історичні часи і їх можна вважати автохтонними мешканцями, понад 200 тис. кримських татар повернулися до Криму після здобуття Україною незалежності, близько 45 тис. вірмен, 10 тис. азербайджанців і 10 тис. грузинів теж оселилися в Україні за роки незалежності [6].

1.7. Мови Карпатського регіону

Чимало мешканців прикордонних територій володіють кількома мовами, насамперед слов'янськими – українською, російською і словацькою, а також угорською (угро-фінська мовна група) та румунською (романська група).

Так, за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. переважна більшість (81,0%) населення Закарпатської області вважала своєю рідною мовою українську, 12,7% (що на 0,6% більше, ніж проживає угорців в області) – угорську, 2,9% – російську, 2,6 – румунську. Серед українців області вважають рідною українську мову 99,2%, російську –

0,5%. Серед угорців краю угорську мову вважають рідною 97,1%, українську – 2,6%, російську – 0,2%. Серед румунів області 99% вважають рідною румунську мову, 0,5% – українську, 0,1% – російську.

Угорська мовна ідентичність залишається домінуючою серед закордонних угорців, вона підсилюється державною політикою поширення угорської мови. У прикордонних з Угорщиною районах Словаччини, Румунії і України Угорщина послідовно вимагає збереження угорської мовної ідентичності.

Як уже зазначалося, переважна більшість людей, що мешкають на прикордонних територіях Карпатського регіону, володіють кількома мовами. В Закарпатській області України, наприклад, понад 90% населення володіють двома або трьома мовами (переважно українською та російською, а також додатково угорською, румунською і частково словацькою). Наприклад, 26,4% українців, крім рідної, вільно володіють російською мовою, понад 45% угорців вільно володіють ще і українською мовою і 30% з них – російською. Понад 24% румун Закарпаття вільно володіють також українською і понад 37% – російською мовами. В Словаччині на Пряшівщині русини-українці активно користуються поряд із словацькою також українською мовою [7].

1.8. Конфесійна належність жителів

Абсолютна більшість населення прикордонних територій Карпатського регіону за релігійними переконаннями належать до християнських та протестантських церков. Характерним для регіону є мирне співжиття і толерантні взаємовідносини між прихильниками різних церков і конфесій, міжконфесійні конфлікти відсутні [8].

Так, основну частину населення християнської Угорщини становлять: римо-католики – 67,5% і протестанти (переважно реформати-кальвіністи – 21%, а також лютерани-євангелісти – 6,2%). Представники інших конфесій нечисленні: греко-католики – 2,2%, православні – 0,6%, іудеї – 0,5% і прибічники окремих нових мозаїчних вірувань, у тому числі східних.

У Словаччині, згідно з останнім переписом населення, нараховувалося 3 708 120 римо-католиків, 372 858 лютеран, 219 831 віруючих словацької греко-католицької церкви, 109 735 реформатів, 50 363 православних, 20 360 свідків Ієгови, 7347 методистів. Отже, понад 60% населення СР відносять себе до римо-католицької церкви, майже 15% є протестантами, а понад 10% назвали себе атеїстами. На прикордонній з Україною території Словаччини діють Пряшівська православна єпархія і Пряшівська уніатська єпархія.

Після отримання Україною незалежності відчутно зростав потяг людей до віри, створювалися та розвивалися національні релігійні

інституції, розширювався віросповідний спектр та релігійно-інституційна мережа країни. Лише в Закарпатській області станом на 1 січня 2006 р. вона становила 1755 організацій, у тому числі: 3 центри, 12 управлінь (єпархії, дієцезії тощо), 1674 громади, 46 монастирів, 6 місій, 9 братств, 5 духовних навчальних закладів, які обслуговували понад 1,5 тис. священнослужителів. В області налічувалось понад 30 різних церков і релігійних організацій. Зокрема, Українська православна церква мала 593 релігійні організації, греко-католицька церква – 381, Закарпатська реформатська церква – 115, римо-католицька – 92, Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів – 73, релігійні організації свідків Єгови в Україні – 60, Українська уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня – 50, Всеукраїнський союз церков віри євангельської-п'ятидесятників – 49, Українська православна церква КП – 24 та ін. [9].

Новозбудовані культові споруди в Угорщині належать переважно протестантським номінаціям, менше 10% культових споруд використовуються спільно католиками та греко-католиками. Подібна тенденція спостерігається і на прикордонних територіях Карпатського регіону, в тому числі і в Закарпатській області України, де серед новозбудованих церков переважають православні.

1.9. Прикордонна інфраструктура

Будь-який кордон як фізичний рубіж має свої матеріальні та статусні виміри. У цьому сенсі новий східний кордон Європейського Союзу, що проходить в Карпатському регіоні, не є винятком. *Його технічна, технологічна й організаційна облаштованість є серйозним чинником транскордонного співробітництва.*

Всього на кордоні України із сусідніми країнами – членами Європейського Союзу функціонує 31 контрольно-пропускний пункт (КПП). На кордоні України з Польщею діють 12 міжнародних пунктів контролю та пропуску. З них 6 – залізничних та 6 автомобільних . На кордоні зі Словаччиною діють 5 КПП. З них – 2 автомобільних, 2 залізничних та 1 пішохідний/велосипедний. На кордоні з Угорщиною – 7 КПП. З них – 5 автомобільних та 2 залізничних. На кордоні з Румунією діють 7 КПП. З них – 4 залізничних та 3 автомобільно-пішохідних.

Скажімо, на українсько-угорському кордоні показник «кількість КПП – протяжність кордону» становить 5,2 КПП/100 км кордону.

Зростаюча увага в роботі контрольно-пропускних пунктів приділяється боротьбі зі службовими зловживаннями (неетичною поведінкою, корупцією тощо) службового персоналу.

Розвиваються елементи прикордонної інфраструктури. Так, у прикордонних районах Закарпаття вони характеризуються такими

даними: кількість заправних станцій – 2 од./100км^2, кількість готелів – 0,25 од./100км^2, кількість магазинів – 5,8 од./100км^2, кількість ресторанів – 0,46 од./100км^2

Розвиток прикордонної інфраструктури в Україні проходить відповідно до Державної цільової правоохоронної програми «Облаштування та реконструкція державного кордону», яка була затверджена Кабінетом міністрів України в 2007 році. Головною метою реалізації програми є облаштування державного кордону та його технічне оснащення відповідно до європейських стандартів, а також створення сприятливих умов для розвитку транскордонного співробітництва та використання транзитного потенціалу України. Наявність державної програми є надзвичайно важливим та позитивним моментом у питанні розвитку кордону, забезпечення подальшого розвитку мережі пунктів пропуску, оптимізації їх кількості та удосконалення механізму функціонування, здійснення заходів щодо створення інфраструктури обслуговування відповідно до європейських стандартів, а також облаштування державного кордону поза пунктами пропуску з урахуванням досвіду іноземних держав.

На жаль, нинішній стан справ з облаштованістю кордонів сусідів (головним чином східних) не задовольняє нікого. Це породжує численні проблеми як для сусідніх держав, так, і це головне, для громадян. Недостатня кількість контрольно-пропускних пунктів, їх низька пропускна спроможність, що нерідко призводить до великих черг на кордоні; технічна оснащеність, що бажає кращого; не завжди ефективний менеджмент та задовільна культура обслуговування з боку персоналу; непоодинокі приклади зловживань та поборів – все це реаліїї нового східного кордону ЄС.

Хоча для вирішення цих проблем як з боку країн – нових членів ЄС, так і з боку східноєвропейських держав останнім часом робиться чимало. Скажімо, з 2003 г. почалося активне освоєння Словаччиною коштів, виділених європейськими фундаціями для підвищення рівня охорони кордону з Україною. За цей час за рахунок коштів фундації PHARE закуплено техніку на загальну суму 200 млн. словацьких крон (6,7 млн.дол. США), за рахунок Шенгенської перехідної фундації – на суму 550 тис.євро. Всього ж Шенгенською перехідною фундацією на облаштування словацько-українського кордону виділено 44 млн.євро. В кінці 2005 року Україна і Словаччина відкрили пункт пропуску «Малі Селменці – Великі Селменці». Родичі, що проживають з двох сторін кордону розділеного свого часу села, отримали можливість вільного спілкування, якого були позбавлені протягом багатьох років.

У 2006 році урядом України була затверджена концепція комплексної програми облаштування та реконструкції державного кордо-

ну. Концепція передбачає підвищення рівня облаштування кордону та його технічного оснащення, протидію потенційним загрозам, створення сприятливих умов для розвитку транскордонного співробітництва та використання транзитного потенціалу України.

У практичній реалізації цієї концепції Україна отримує активну підтримку Європейського Союзу. Зокрема, Делегацією Європейської Комісії в Україні здійснюється Програма вдосконалення системи прикордонного управління, що передбачає зокрема співфінансування реконструкції пунктів переходу «Ягодин» та «Рава-Руська» на українсько-польському кордоні (2.85 та 8.44 млн. євро відповідно).

У перспективі – відкриття нових прикордонних переходів, які б відповідали вимогам зростаючих пасажирсько-транспортного і вантажного потоків між Словаччиною і Україною. Зокрема, вирішується питання щодо будівництва автомобільного пункту пропуску «Соломоново – Чієрна».

Облаштування кордону – справа, безумовно, важлива. Але ще більш важливе його ефективне функціонування, належний рівень організації роботи відповідних митних та прикордонних служб. Для цього передусім слід забезпечити їх належним технічним оснащенням. За повідомленням ЗМІ, Євросоюз передав Державній митній службі України сучасне обладнання, яке прискорить процедуру митного огляду вантажного транспорту. Мова йде про вкрай потрібні дев'ять спеціальних автомобілів, обладнаних сканерами, з допомогою яких оглянути вантажівку можна буде протягом кількох хвилин, не розвантажуючи авто. Це дозволить суттєво прискорити рух вантажів через кордон. Загальна вартість такої допомоги – більш ніж 13 мільйонів євро.

Угорщиною на кордоні сформовано системи відеоспостереження вартістю понад 465 мільйонів форинтів. Діятимуть також мобільні групи глибинного контролю на 16 спецавтобусах з сучасним обладнанням.

1.10. Транскордонна комунікація

У 2005 році Україною в односторонньому (асиметричному) порядку запроваджено безвізовий режим для всіх громадян Європейського Союзу, Швейцарської Конфедерації та князівства Ліхтенштейн, що в'їжджають в Україну (термін перебування в Україні – не більше 90 днів) [10].

Для громадян України, що в'їжджають в Європейський Союз, у тому числі, в сусідні країни, діє візовий режим. З середини 2017 року безвізовий в'їзд до 90 днів дозволено власникам біометричних паспортів.

Для низки категорій громадян України з боку країн ЄС було запроваджено спрощений візовий режим (при цьому визначено кон-

кретний перелік пільгових категорій, суть спрощення візового режиму та необхідні умови).

Для жителів прикордонних територій України запроваджено режим місцевого прикордонного руху. Зокрема:

з Угорщиною (з 11.01.2008 р.; зона дії 50 км уздовж спільного кордону (244 угорських та 384 українських населених пунктів); вартість дозволу – 20 євро (не стягується з визначеної категорії громадян (інваліди, пенсіонери, діти у віці до18 років та діти, що знаходяться на утриманні, віком до 21 року); період оформлення дозволу – до 10 днів; період дії дозволу – від 1 до 5 років, термін перебування – не більше 90 днів);

зі Словаччиною (з 27.09.2008 р.; зона дії 30-50 км уздовж спільного кордону (299 словацьких та 280 українських населених пунктів); оформлюється безкоштовно; період оформлення – від 60 до 90 днів, період дії дозволу – від 1 до 5 років; термін перебування не більше 90 днів протягом одного візиту та загалом не більше 90 днів упродовж 6 місяців;

з Польщею (з 1.07.2009 р; 30 км уздовж спільного кордону (1822 польських та 1545 українських населених пунктів).; вартість дозволу – 20 євро (від цієї сплати звільняються інваліди, пенсіонери та діти віком до 18 років); період оформлення дозволу – не більше 60 днів з дня прийняття заяви, а в окремих випадках цей строк може бути продовжено до 90 календарних днів; період дії дозволу – до 5 років; термін перебування – не більше 60 днів з моменту перетину кордону, але загалом не більше 90 днів протягом кожних 6 місяців з дати першого перетину кордону).

2. Спільно розбудовуючи сьогодення. Транскордонне співробітництво як частина новітньої історії Карпатського регіону

2.1. ТКС як суспільне явище

Слід ідентифікувати два основні історичні закони розвитку кордонів і пов'язаних з ними транскордонних потоків. Перший полягає в єдності їх визначальних сторін – відкритості і безпеки. Другий – в залежності кордонів та транскордонних потоків від рівня (масштабу та інтенсивності) економічних, політичних, духовних та інших зв'язків держав і народів [11].

У всі часи дія цих законів була суперечливою. Але сьогоднішні їх прояви контроверзні як ніколи.

Адже сучасні цивілізаційні тенденції до інтенсифікаці комунікації людей (глобалізація і динамізація розвитку суспільства) на своєму шляху наштовхуються на адміністративні перешкоди, що інколи ма-

ють характер ізоляціоністських спроб. Іншими словами, традиційна суперечність між бажанням відкривати кордони і прагненням зробити їх безпечними досягає гротескових форм. Це знаходить вираження, з одного боку, в емоційних заявах про будівництво «спільного європейського дому», з іншого –засторогах щодо можливості виникнення «нової залізної завіси».

Вирішити цю суперечність повністю не вдасться ніколи (у всякому разі до тих пір, поки існують кордони). Але мінімізувати її негативні сторони цілком можливо. Для цього потрібно знайти ефективні механізми поєднання двох, здавалося б , взаємовиключних начал – відкритості і безпеки кордонів.

Одним із таких механізмів є транскордонне співробітництво. Воно являє собою організовану, як правило, інституційну форму транскордонних потоків.

Тривалий час ТКС фактично інтерпретувалося як ідентичне поняттю «прикордонне співробітництво», тобто поняттю, що відображає співробітництво *суміжних прикордонних територій держав*. Проте реальне життя, практика транскордонного співробітництва змусили внести в це трактування корективи. Річ у тому, що дедалі частіше відносини співробітництва встановлювалися і розвивалися не тільки між суміжними, але й між регіонами, що не мали територіальних дотичних. Тому було зроблено уточнення змісту ТКС. Це уточнення міститься в Протоколі №2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва.

Таким чином, сьогодні ідентифікуються два типи транскордонного співробітництва: прикордонне співробітництво (ПС), що поширюється на співпрацю суб'єктів суміжних територій держав, та міжтериторіальне (головним чином регіональне) (МС) співробітництво, яке охоплює взаємодію суб'єктів несуміжних територій. З точки зору відповідності просторовим рівням транскордонних процесів, то й транскордонне прикордонне співробітництво, і транскордонне міжтериторіальне співробітництво відповідають мезо – і мінірівням транскордонних процесів.

Транскордонне співробітництво на новому східному кордоні ЄС виконує три основні функції [12].

Перша – практична – пов'язана з вирішенням конкретних економічних, соціальних, екологічних та інших проблем, які турбують жителів прикордонних територій. Вона зорієнтована на щоденне життя людей, їх інтереси, здоров'я, благополуччя [13].

Окрім першої, утилітарної за своїм характером практичної функції, транскордонне співробітництво виконує й другу – не менш важливу

– комунікаційну, забезпечуючи налагодження містків між Сходом і Заходом, функцію цивілізаційного діалогу. В різних проектах, акціях, заходах у рамках ТКС беруть участь мільйони людей різних ідеологічних, геополітичних орієнтацій, етнічної і релігійної належності. Народна дипломатія зближує їх, руйнує укорінені раніше в свідомості стереотипи.

Третя – геополітична – це функція попередження конфліктів, що випливає з двох попередніх. Спільне вирішення різних проблем, активна формальна та неформальна комунікація сприяють формуванню у жителів прикордонних регіонів, громадян східноєвропейських держав неупередженого ставлення як до сусідніх країн зокрема, так і до Європейського Союзу та Заходу загалом (і навпаки). Це має велике значення для недопущення ускладнень, профілактики конфліктів у міждержавних відносинах.

Зазначені функції ТКС є цілком природніми. Це пов'язано з дією багатьох об'єктивних обставин, серед яких основне значення мають: 1) збіг інтересів суб'єктів: держав Європейського Союзу та України, общин і властей прикордонних територій; 2) залучення цих суб'єктів до світових процесів глобалізації.

Збіг інтересів суб'єктів ТКС полягає в тому, що:

а) жодна з держав-сусідів не ставить під сумнів існуючі межі і не має територіальних претензій одна до одної, незалежно від геополітичної орієнтації кожної окремо. Загальний інтерес всіх полягає в тому, щоб прикордонні території встановлювали і підтримували між собою партнерські відносини і тим самим сприяли розвитку дружніх міждержавних відносин;

б) прикордонні території сусідніх країн порівняно з внутрішніми регіонами в економічному і соціальному плані, як правило, депресивні. Тому уряди і місцева влада цих країн зацікавлені у використанні фінансових ресурсів Європейського Союзу для найшвидшого вирішення проблем бідності, зайнятості, вирівнювання рівнів розвитку регіонів. У свою чергу, ЄС прагне до того, щоб прикордонні території сусідніх держав були продовженням європейської зони стабільності і добробуту, оскільки тільки на цій основі може бути забезпечена безпека його нових східних рубежів від нелегальної міграції, контрабанди, екологічних катастроф і т.п.;

в) всі суб'єкти ТКС в більшій чи меншій мірі залучені в світові процеси глобалізації. Це в принципі робить неможливою будь-які спроби ізоляціонізму, пов'язаного з внутрішньополітичною кон'юнктурою.

Таким чином, як за своїми природніми функціями, так і за об'єктивною сутністю транскордонне співробітництво може бути і вже є авангардною формою сучасних міжнародних відносин у Карпатському регіоні.

Основною тенденцією розвитку ТКС є його розширення і поглиблення. Проте практична реалізація цієї тенденції не здійснюється автоматично. Вона неабиякою мірою залежить, з одного боку, від політичної волі учасників ТКС, з іншого – від рівня наукового забезпечення та ефективності управління транскордонним співробітництвом.

Цей висновок підтверджується аналізом наукових та науково-практичних розробок транскордонного співробітництва, велика кількість яких з'явилася в останні десятиліття[14]. Не ставлячи перед собою завдання їх розлогої характеристики, зазначимо, що переважно вони або носять описовий характер (містячи багатий фактологічний матеріал), або мають вузько операційну спрямованість (що виражається в конкретних практичних завданнях, не завжди підкріплених дієвими механізмами управління та контролю – скажімо, у формі «Декларацій», «Стратегій», «Програм» транскордонного співробітництва).

На першому, початковому етапі розвитку ТКС такі форми аналізу й управління є загалом достатніми. Проте з інтенсифікацією та ускладненням транскордонного співробітництва вони дедалі менше задовольняють його учасників. Звідси – непоодинокі оцінки транскордонного співробітництва як недостатньо ефективного чи навіть відверте розчарування в його практичних результатах.

Транскордонне співробітництво – складний і динамічний об'єкт аналізу й управління. Він вимагає застосування сучасних, міждисциплінарних методів пізнання, здатних охопити сутнісні сторони суперечливого явища, забезпечити ефективне корегування його розвитку. Саме аналітичні розробки, що ґрунтуватимуться на цих методах, сприятимуть переходу ТКС від початкового, екстенсивного етапу до зрілої фази ефективного, системного функціонування.

Проведений аналіз практики транскордонного співробітництва (більш чи менш вдалих його прикладів) свідчить про те, що одним із найбільш дієвих інструментів аналізу та управління ТКС повинно стати його системне моделювання та моніторування.

Побудова моделі транскордонного співробітництва дозволяє отримати про об'єкт достатньо повну та достовірну інформацію. При цьому важливо, що ця інформація придатна до формалізації (кількісної та якісної), без якої неможливо проведення моніторингу ТКС.

Алгоритм системного моделювання передбачає проведення аналізу таких основних параметрів об'єкта управління:

– його походження (генеалогії);
– основних факторів середовища, що впливають на розвиток;
– сутнісних рис і форм існування;
– головних цілей;
– зворотного зв'язку у вигляді оцінок ТКС його суб'єктами.

Моніторування ТКС забезпечує прогнозування його розвитку та прийняття необхідних управлінських рішень.

2.2. Макросоціальні фактори ТКС

Транскордонні процеси на новому східному кордоні ЄС, в тому числі в Карпатському регіоні розвиваються *у вельми специфічному соціальному середовищі.*

Без урахування реального впливу цього середовища на процеси транскордонної комунікації неможливо зрозуміти їх сутність і прогнозувати тенденції розвитку.

По-перше, розширення ЄС у східному напрямі означає вихід його на рубежі безпосереднього територіально-суб'єктного дотику, контакту з ядром, оплотом геополітичної, економічної і військової системи, яка існувала донедавна – Радянського Союзу. Природним є те, що в нинішніх східноєвропейських державах, у тому числі їх прикордонних регіонах, залишки цієї системи найбільш живучі, виразні і відчутні. Це перш за все виявляється в низьких рівнях їх економічного розвитку.

Скажімо, Україна за рівнем ВВП на душу населення значно поступається країнам-членам Євросоюзу. Так, за розрахунками, середній показник 15 країн ЄС (ЄС -15) до показника в Україні відносився як 5:1, а 25 країн (ЄС -25) до українського показника – як 4:1. Нині відставання України від країн-членів ЄС за рівнем економічного розвитку набагато перевищує ті порогові величини, які є допустимими для учасників інтеграційних об'єднань.

Для успішного розвитку міжнародного інтеграційного процесу необхідно, щоб цей процес ґрунтувався, з одного боку, на високому рівні інтернаціоналізації економічних процесів, а з іншого – на відповідних процесах пріоритетного розвитку взаємних економічних зв'язків суб'єктів економічної діяльності країни, що інтегрується. Так, за підрахунками вчених, середній показник обсягу експорту на душу населення ЄС – 15 був у 20 разів більшим за аналогічний показник України, а ЄС – 25 – у 15 разів.

За найбільш інтегрованим показником – індексом людського розвитку, який містить усі параметри якості життя, починаючи від рівня добробуту населення та закінчуючи освітою, якістю медичної допомоги, демографічними проблемами, екологією та навіть гендерним питанням, Україна серед 177 країн світу посідала лише 78 місце [15].

По-друге, нові східні рубежі значною мірою збігаються з розподільчими лініями східно- і західноєвропейської історії. Історичні і геополітичні долі народів Центральної Європи і Балтії, з одного боку, і Східної Європи – з іншого, при всій їх формаційній спільності відносно різні. Ці

народи входили в різні державні утворення. Якщо перші в геополітичному відношенні орієнтувалися зазвичай на Західну Європу, то історичний розвиток інших проходив під значним впливом євразійських векторів світової політики. І відносини ці складалися по-різному.

З погляду історичної ретроспективи, саме в контурі нинішніх нових розподільчих ліній – з тими або іншими географічними відхиленнями – через відмінності геополітичних інтересів Росії, з одного боку, центрально- і західноєвропейських країн – з іншого – знаходився один з основних епіцентрів військових конфліктів в Європі.

Достатньо згадати польсько-російські та польсько-українські війни, російсько-французьку військову кампанію, Першу та Другу світові війни.

Тому, висловлюючись фігурально, можна стверджувати, що в цій смузі Європи історично сформувалася негативна «геополітична енергетика». Г. Кісінджер (Kissinger) вважає, що на східних і західних просторах розташовані два (Європа і Росія) з шести глобальних носіїв напруженості, відносини яких мають бути використані для забезпечення глобального балансу сил [16, с.10].

По-третє, вихід ЄС до меж з Україною означає також безпосередній етноцивілізаційний дотик Заходу і Сходу Європи. Йдеться про взаємодію різних етнічних європейських груп зі східнослов'янським населенням, його своєрідною культурою, релігією (переважно православ'ям) і т.п. Основним змістом цієї взаємодії, безумовно, є взаємне збагачення культур. Але існування певних складнощів у цьому процесі, які в першу чергу позначаються на прикордонній комунікації (особливо на перших порах), не викликає сумніву.

На необхідність врахування існуючих культурно-цивілізаційних відмінностей Західної і Східної Європи звертає увагу С. Хантингтон [17, с.24].

Подібні відмінності в етноцивілізаційному діалозі країн Західної і Центральної Європи свого часу відчувалися значно менше.

Вказані вище геополітичні і цивілізаційні чинники, безумовно, значною мірою визначають характер нового східного кордону ЄС, істотно впливають на зміст процесів транскордонної комунікації в Карпатському регіоні.

2.3. Нормативно-правова база транскордонного співробітництва

Можна констатувати, що сьогодні в основному сформована необхідна для розгортання транскордонної співпраці на НСК нормативно-правова база.

Транскордонне співробітництво прикордонних регіонів України спирається на надійну правову основу. Варто зазначити, що Україна – єдина східноєвропейська держава, яка підписала та ратифікувала всі основні європейські документи, що регламентують транскордонне співробітництво.

Що стосується держав – нових членів ЄС, то відповідне законодавство і підзаконні акти було приведено у відповідність з правовими нормами співтовариства ще перед їх вступом до організації.

Крім того, в 2004 році в Україні прийнято окремий закон «Про транскордонне співробітництво». Важливо і те, що з Угорщиною та Словаччиною Україна має окремі міжурядові угоди про транскордонне співробітництво, у відповідності з якими створені змішані міжурядові Комісії з транскордонного співробітництва, засідання яких проводяться щороку. Між багатьма органами державної влади та місцевого самоврядування сусідніх регіонів укладено партнерські угоди. Так, між суб'єктами влади Закарпатської області та суміжних регіонів країн-сусідів України укладено 24 партнерські угоди, в т.ч. із Словацькою Республікою 18, Угорщиною – 2, із Румунією – 3, Польщею – 1.

Попри те, що із створення нормативно-правових основ транскордонного співробітництва Україною виконана значна робота, вона не може вважатися закінченою. Головна проблема полягає у відсутності належної гармонізації прийнятих по цій проблемі документів з великою кількістю інших правових актів, подеколи, ще радянського періоду, що нерідко унеможливлює практичну імплементацію тих або інших декларованих у транскордонній співпраці юридичних норм.

Ще одне завдання полягає в істотному розширенні повноважень регіональних і муніципальних органів влади, що, очевидно, вимагає проведення масштабної адміністративної реформи.

2.4. Генеалогія транскордонного співробітництва

Нинішнє транскордонне співробітництво в Карпатському регіоні має свої історичні корені.

Зокрема, тісні зв'язки населення нинішньої східної частини Словаччини з жителями сусідніх територій у минулому характеризує словацький вчений С. Конєчний. Він зазначає, що територія сучасної Східної Словаччини, а також територія нинішньої Закарпатської області України і північно-східної Угорщини, які теж є прикордонними регіонами, протягом XI століття стали частиною Угорського королівства. Це заклало основи їх спільної історичної долі впродовж майже восьми століть, започаткувало різносторонні відносини і зв'язки населення на інституційному та міжособистісному рівнях. Після Могачської пораз-

ки у 1526 році хоч і почався процес утворення Габсбурзької монархії під владою сильного роду Габсбургів, але ні турецька окупація значної частини країни, ні владні амбіції Яноша Запойяї і його наступників не забрали східнословацькі комітати та Унгський комітат з меж історичної Угорщини. Цю ситуацію не змінили ні повстання станів, ні навіть виникнення Австрійської імперії 1804 року, хоча вплив віденського центру тоді значно посилився, і спільну угорську ідентичність послаблювали як угорський націоналізм, так і національно-визвольний рух слов'янських народів, а також румунів у Трансільванії.

Хоча збереження східнословацьких та південнокарпатських комітатів в угорській частині держави тривало і після виникнення Австро-Угорщини (1867), нова форма співіснування регіонів була створена аж після її розпаду, коли з ініціативи русинських земляцтв у США і за згодою внутрішнього політичного представництва, Сен-Жерменським договором з 10 вересня 1919 року територія південнокарпатських русинів була приєднана до Чехословацької держави. У листопаді 1938 року на основі рішення віденського арбітражу південна частина Підкарпатської Русі та східнословацькі округи Рожнява, Молдава, Кошице, Кральовський Хлмец і Великі Капушани було приєднано до Угорщини.

Спільна доля прикордонних регіонів Східної Словаччини, однак, перервалось усередині березня 1939 року проголошенням Словацької держави і Карпатської України з її подальшою угорською окупацією. У квітні 1939 року до Угорщини договором був приєднаний Собранський округ і частина Снинського округу, інші округи регіону, включені в рамки Шаришсько-земплінського комітату іТатранського комітату, стали частиною Словацької республіки.

Визволення Підкарпатської Русі та Східної Словаччини, однак, до повторного об'єднання регіонів в одному державному об'єднанні не привело, тому що на основі договору між СРСР і Чехословаччиною від 29 червня 1945 року Підкарпатська Русь стала частиною Радянського Союзу . Східні округи Словаччини були включені у Чехословацьку республіку фактично аж до виникнення Словацької республіки 1 січня 1993 року. Нині в її рамках діють Пряшівський та Кошицький краї [18].

Що торкається дружніх взаємин прикордонних територій в Карпатському регіоні в другій половині 20-го – початку 21-го століття, то можна виділити два його основні етапи.

Перший охоплює час існування СРСР і країн соціалістичного табору (до початку 90-х рр. XX ст.). Аналізуючи ці роки, український дослідник В.Гарагонич зазначає, що до складу так званого старого прикордоння в Україні відносять Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Чернівецьку та Волинську області. Наймолодшою

з усіх регіонів України є Закарпатська область, яка була створена 22 січня 1946 р. у складі Української РСР. Оскільки Закарпатська Україна, яка згідно з Чехословацькою Конституцією носила назву Підкарпатська Русь, з 1919 р. входила на правах автономії до складу Чехословацької Республіки, цьому передував тривалий переговорний процес. 29 червня 1945 р. у Москві було підписано Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну і Протокол до нього. Згідно з ст. 1 Договору, кордони між Словаччиною і Закарпатською Україною, які існували до 29 вересня 1938 р., стають, з внесеними змінами, кордонами між СРСР і ЧСР згідно з доданою картою.

Таким чином, започаткуванням прикордонних відносин між ними можна вважати 1946 р., коли стабілізувалися кордони з цими країнами. Незважаючи на їх закритість, вже тоді спостерігалося прагнення населення прикордоння до відновлення або встановлення безпосередніх контактів між суміжними областями, воєводствами та повітами. У 1948 р. було підписано Договори про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між СРСР та рядом країн народної демократії, які стали основою для так званого соціалістичного співробітництва СРСР з Угорщиною, Чехословаччиною, Польщею, Румунією та іншими країнами. Це створило сприятливі передумови для налагодження співробітництва на прикордонному рівні. На початку 50-х років інтернаціональні контакти носили переважно пізнавальний характер, а первинними формами прикордонних зв'язків були ділове листування, обмін вітаннями з нагоди національних свят, естафети дружби, обмін делегаціями для вивчення досвіду роботи тощо.

У 1956 р. ЦК КПРС і Радянський уряд прийняли погоджене з керівництвом європейських соціалістичних країн рішення про встановлення прикордонних дружніх зв'язків між областями СРСР і воєводствами, округами, областями і повітами ПНР, ЧССР, УНР, СРР. Відповідні рішення було прийнято також партійними комітетами прикордонних регіонів. Упродовж вересня-жовтня 1956 р. було укладено договори між Закарпатською областю УРСР, Східно словацьким краєм ЧССР, Саболч-Сатмарською областю УНР і Сату-Марським повітом СРР.

Таким чином, для успішного розвитку прикордонного і транскордонного співробітництва потрібна добра воля сторін, підкріплена відповідною нормативно-правовою базою як на національному, так і на регіональному рівнях, взаємозацікавленість у результатах взаємовигідної співпраці. Тоді сторони шукають ефективні механізми вирішення проблем, а не причини, щоб пояснити власну бездіяльність.

У 60-х роках партійні комітети запровадили практику спільного обговорення і складання планів прикордонного співробітництва. Це

робило зв'язки більш перспективними, системними, контрольованими й ефективними [19].

У розвитку прикордонних зв'язків між соціалістичними країнами В.Гарагонич пропонує виділити два періоди: доінтеграційний та інтеграційний.

Перший хронологічно охоплює кінець 40-х – 60-ті роки. На цьому етапі прикордонне співробітництво відповідало програмам соціалістичної інтеграції та інтересам сусідніх країн, разом з тим не вимагало спеціальних механізмів регулювання процесів, здійснювалося на безвалютній основі і не вступало в суперечність з монополією держав на зовнішньоекономічну діяльність. Доінтеграційне співробітництво базувалося на простих формах взаємозв'язку і сприяло встановленню і зміцненню взаємин між колективами сусідніх країн.

Другий період розвитку прикордонного співробітництва тривав з 70-х до 90-х років. Він ознаменувався прийняттям у 1971 р. Комплексної програми соціалістичної економічної інтеграції країн-членів РЕВ та її реалізацією. Прикордонні зв'язки змістилися у напрямі виробничої і науково-технічної сфер, розвивалася торгівля, формувалися прямі виробничі зв'язки, запроваджувались міжнародна кооперація та спільна виробнича діяльність. В орбіту обміну набутим досвідом в усіх галузях діяльності включалися партійні, радянські, профспілкові та комсомольські органи. Проте чи не найпотужнішим каналом народної дипломатії були зв'язки між виробничими колективами усіх галузей промисловості і сільського господарства. Пріоритетною формою прикордонного співробітництва став обмін передовим зарубіжним досвідом, оскільки він не потребував особливого правового механізму, втручання центральних органів влади, валютних розрахунків та суттєвих капіталовкладень, а економічний ефект був взаємовигідним. На кінець 1990-го року лише між Закарпаттям і Східно словацьким краєм (ЧССР) прямі зв'язки встановили 272 підприємства та організації.

У ході революцій 1989 р. у країнах Східної Європи сталися радикальні суспільно-політичні зміни, які призвели до руйнації основ авторитарної командно-адміністративної системи.

Із здобуттям Україною незалежності постало питання необхідності докорінного реформування міждержавних відносин, невід'ємною складовою яких виступає прикордонне співробітництво [20].

Таким чином, до середини 70-х рр. відносини між сусідніми прикордонними регіонами (СРСР – з одного боку, Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Румунії, Болгарії – з іншого) були епізодичними і зводилися тільки до співпраці в галузі культури, проведення різного роду політичних акцій. Пізніше виникли такі форми, як прикордонна тор-

гівля (в основному бартерна), прямі виробничі зв'язки (80-і рр.), виробнича кооперація, створення спільних підприємств, співпраця в галузі прикордонної транспортної інфраструктури [21]. Всі ці форми транскордонного співробітництва були в значній мірі політизовані.

Другий етап пов'язаний з розпадом Радянського Союзу і отриманням реальної незалежності центральноєвропейськими державами – колишніми його сателітами (з початку 90-х рр. XX ст.). Це період бурхливого розвитку різних форм транскордонної співпраці.

Цілком закономірно, що певний час нові суб'єкти «придивлялися» один до одного. А встановлення прикордонних контактів було немов «маленьким кроком» у подоланні «великої дистанції» по налагодженню повномасштабних двосторонніх міждержавних відносин. Звичайно, в цьому процесі не могло не бути певних суперечностей. По-перше, мали місце «внутрішні» суперечності – між центральними і місцевими органами влади. Д.Таршис – колишній Генеральний секретар Ради Європи, який активно сприяв розвитку транскордонних відносин у Центральній і Східній Європі – підкреслює, що «в минулому деякі уряди вважали, що прикордонне співробітництво є ризиком узурпації сфери зовнішніх відносин, яка офіційно контролюється міністерством закордонних справ» [22].

По-друге, елементи недовір'я і підозрілості мали місце в позиціях окремих урядів, які вважали, що транскордонне співпробітництво може бути використане для посилення відцентрових, сепаратистських тенденцій, зміцнення позицій якої-небудь з національних меншин.

Подоланню цих суперечностей (або хоча б їх пом'якшенню, затушуванню) найбільшою мірою сприяла сама багатогранна практика транскордонного співробітництва.

2.5. Форми транскордонного співробітництва

Залежно від поставлених цілей транкордонне співробітництво в Карпатському регіоні набувало досить різноманітних форм.

Свого роду «ноу-хау» в прикордонних контактах початку 90-х рр. XX ст. у Центральній і Східній Європі стало створення єврорегіонів – тобто певних географічних ареалів, що включають частини територій двох або більше держав, що домовилися про координацію своєї діяльності в економічній, соціальній, культурній та інших галузях суспільного життя [23, с.12].

У лютому 1993 року міністри закордонних справ Угорщини, Польщі, України прийняли Декларацію про створення Карпатського єврорегіону – першої такої міжнародної структури на стику Центральної і Східної Європи. Сьогодні він охоплює прикордонні адміністративні територіальні

одиниці, а також окремі населені пункти п'яти держав – України, Польщі, Угорщини, Словаччини і Румунії. Площа його становить 132.65 тис.кв., населення налічує 14 мільйонів жителів [24, p. 377-400].

Єврорегіон розглядається як вища інституційна форма транскордонної співпрації. Володіючи багатьма перевагами, вона занадта громіздка і малодинамічна при вирішенні конкретних економічних і соціальних завдань.

Прагматичний пошук більш лабільної форми багатосторонньої співпраці привів до формування на початку XXI ст. порівняно невеликих структурних утворень, яким стала, наприклад, асоціація прикордонних регіонів Угорщини, Румунії і України «Інтеррегіо».

Асоціацією було визначено кілька конкретних напрямів діяльності:

- спільний кордон та його інфраструктура;
- V Європейський транспортний коридор (автомобільні дороги, залізниця та ін.);
- охорона навколишнього середовища і водних ресурсів;
- економіка і міжнародний туризм;
- збереження культурної спадщини населення прикордонних регіонів;
- освіта і культура.

У транскордонному співробітництві започатковуються нові підходи. Так, виходячи із трактування Карпат як спільного європейського простору, товариство «Карпатський єврорегіон – Польща» разом із Асоціацією органів місцевого самоуправління «Єврорегіон Карпати – Україна» приступили до розроблення окремої операціональної «Карпатської програми» для її фінансування Європейським Союзом. При цьому використовується успішний досвід функціонування єдиної операціональної програми ЄС для регіону Альп (Alpine Space Programme) [25].

Разом з державними інституціями активно сприяють розвитку транскордонного співробітництва на новому східному кордоні ЄС неурядові структури (добродійні фундації, громадські організації, науково-консультаційні установи і т.п.). Особливістю їх діяльності є те, що, разом з підтримкою економічних і соціальних проектів, вони велику увагу приділяють розвитку в прикордонних регіонах, особливо східноєвропейських, інститутів громадянського суспільства. Це вельми важливо, оскільки, як показує досвід, економічний розвиток (інвестиції, реформи) не може бути успішним без формування демократичного середовища.

У цьому сенсі вельми важливою та успішною була діяльність з розвитку транскордонного співробітництва на нових східних рубежах ЄС Нью-Йоркського інституту Схід-Захід на чолі з його керівниками – президентом Джоном Мрозом та віце-президентом Василом Гудаком. Інститут реалізував Програму регіонального і транскордонного спів-

робітництва. Програма містила новаторські підходи в розвитку транскордонної співпраці.

Основними завданнями реалізації Програми в Карпатському регіоні було сприяння різноманітній співпраці прикордонних регіонів України з територіями сусідніх країн за допомоги:

– транскордонної діяльності між прилеглими територіями у сфері торгівлі, інвестицій, формування громадянського суспільства, регіонального і економічного розвитку;
– створення бази даних і проектів прикордонної співпраці, яка реалізується різними учасниками;
– зміцнення співпраці між різними суб'єктами державного і недержавного секторів, некомерційними організаціями як в українських областях, так і в сусідніх прикордонних регіонах;
– поліпшення умов діяльності приватних підприємств шляхом стимулювання економічної активності, інвестиційної діяльності і торгівлі, створення робочих місць;
– поширення отриманого досвіду в інших прикордонних регіонах Україна, а також на території Центральної, Східної і Південно-Східної Європи.

Допомога і безпосередня участь Інституту мала виняткове значення для створення Карпатського єврорегіону. У фінансуванні Програми брали активну участь добродійні фундації, зокрема Фундація Чарльза Стюарта Мотта.

Можна зробити висновок, що *від органічного симбіозу, взаємодоповнення державної допомоги і підтримки неурядових структур значною мірою залежить майбутнє транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні.*

Кінець 2-го тисячоліття був позначений в Європі бурхливими геополітичними змінами. Макрополітичні процеси, що відбулися на континенті, призвели до *значної реконструкції всієї системи транскордонного співробітництва, в тому числі в Карпатському регіоні.*

Ця система стала, по-перше, значно масштабнішою. Нові виміри ТКС вперше визначені новою Східною політикою Європейського Союзу, що отримала назву «Східне партнерство». Як результат, в орбіту транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні залучені численні регіони. Як уже зазначалося, тільки кордон України з державами Європейського Союзу становить понад 1400 км (із майже 7000 км її зовнішніх кордонів). Суб'єктами транскордонного співробітництва з боку України стали 7 регіонів з територією понад 100 тисяч квадратних кілометрів та населенням близько 10 мільйонів, з боку Європейського Союзу – 10 регіонів з територією понад 100 тисяч квадратних кілометрів та населенням близько 9 мільйонів жителів.

По-друге, на зміну старим інструментам транскордонного співробітництва, наприклад, таким, як Програма TACIS, прийшли нові, зокрема Програма ENPI. Вельми позитивним є те, що нові інструменти порівняно і з старими є значно лабільнішими, вони володіють більшою здатністю до адаптації та інваріантного розвитку.

По-третє, реконструйована система транскордонного співробітництва володіє значно більшою ресурсною базою, а значить, і можливостями для вирішення ширшого кола проблем. Скажімо, бюджет Програми ENPI на програмний період 2007-2013 років становив значну суму в 11 млрд. 181 млн. євро. Передбачається, що фінансові витрати на новий програмний період 2014-2020 років будуть збільшені.Якщо підсумувати, то можна з упевненістю стверджувати, що *система транскордонного співробітництва як об'єкт аналізу та управління стала значно складнішою.*

3. Стратегічні цілі ТКС в Карпатському регіоні та їх реалізація

Європейським Союзом визначені такі стратегічні завдання транскордонного співробітництва на новому східному кордоні, в тому числі, в Карпатському регіоні:

- сприяння економічному і соціальному розвитку прикордонних територій;
- спільна робота над вирішенням таких важливих проблем, як охорона навколишнього середовища, охорона здоров'я і боротьба з організованою злочинністю;
- сприяння розвитку ефективних і безпечних кордонів, боротьба з нелегальною міграцією;
- сприяння людським контактам.

Таким чином, ці завдання пов'язані з: 1)проблемами розвитку прикордонних територій і 2) проблемами безпеки. Позначимо їх найважливіші риси.

3.1. Стимулювання економічного і соціального розвитку прикордоння

Економічному та соціальному розвитку прикордонних регіонів сприяє також різноманітна допомога Європейського Союзу.На *сьогодні можна виділити три етапи розгортання цієї допомоги.*

Як відомо, в період підготовки нинішніх нових членів ЄС до їх членства в співтоваристві для них була розроблена масштабна програ-

ма допомоги PHARE, що зіграла важливу роль у вирішенні багатьох регіональних проблем у цих країнах. Паралельно з цією програмою для підтримки транскордонного співробітництва зі східноєвропейськими країнами почалася реалізація менш значного у фінансовому відношенні проекту TACIS.В обох – центрально– і східноєвропейському – напрямах були задіяні й інші інструменти сприяння. Вказаний перший етап розгортання допомоги ЄС закінчився зі вступом центральноевропейських і прибалтійських держав в Європейський Союз.

Другий етап почався після проголошення в 2004 році Європейським Союзом «Європейської політики сусідства» ("European Neighbourhood Policy"). Була запропонована нова форма співпраці – Програми сусідства (Neighbourhood Programmes'). Незабаром після цього було оголошено, що до кінця 2006 року повинні бути підготовлені значно оновлені форми ТКС – «Нові інструменти сусідства» («New Neighbourdhood Instrument"). Можна вважати, що із затвердженням у травні 2009 року нової зовнішньополітичної ініціативи ЄС «Східне партнерство» розпочався третій етап розгортання допомоги ЄС на східному напрямі.

Разом з підтримкою конкретних регіонів Європейський Союз через свої структурні фундації всіляко сприяє білатеральному транскордонному співробітництву. Примітно, що на окремих ділянках нового східного кордону ЄС ця співпраця досягла високого рівня, при якому координуються програми економічного і соціального розвитку прикордонних територій, синхронізуються кроки щодо вирішення спільних для партнерів проблем, формуються спільні проекти для отримання фінансової допомоги ЄС.

Заслуговує на увагу в цьому плані Концепція скоординованого розвитку прикордонних територій України і Угорщини, розроблена групою угорських і українських фахівців з використанням методики планування програми PHARE CBC у формі SWOT-аналізу.

Метою Концепції є економічний розвиток регіону, сприяння суспільному об'єднанню, поліпшення якості життя населення, яке проживає на цих територіях, і максимальне використання наявних можливостей транскордонного співробітництва. Основою підготовки Концепції послужили соціально-економічні, природно-географічні і історичні взаємозв'язки, необхідність вирішення схожих проблем, а також потреба у стимулюванні економічного розвитку прикордонних регіонів. Саболч-Сатмар-Березька область Угорщини і Закарпатська область України визначені в Концепції цільовими територіями – прикордонним регіоном.

Як уже підкреслювалося, на новому східному кордоні ЄС досить успішно розвивається різноманітне транскордонне співробітництво, яке також всіляко підтримується ЄС. Для поліпшення координації і

підвищення ефективності ТКС прикордонними регіонами п'яти держав (Підкарпатського воєводства Польщі, Кошицького і Пряшівського регіонів Словаччини, регіону Саболч-Сатмар-Берег Угорщини, Закарпатської області України, регіонів Сату-Маре і Байя-Маре Румунії) на кошти програми TACIS Агентством регіонального розвитку і транскордонного співробітництва»Закарпаття» за участю партнерів із сусідніх країн підготовлена Стратегія розвитку транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні «Карпатія 2004-2011».

У цьому проекті на основі аналізу великого інформаційного масиву, разом з визначенням пріоритетів, пропонуються стратегічні, середньо- і короткострокові завдання з їх реалізації.

В цілому фінансова підтримка Європейським Союзом транскордонної співпраці на східному напрямі є важливою і продуктивною. Разом з тим її механізми потребують вдосконалення. Опитування експертів із транскордонної співпраці в кількох східно- і центральноєвропейських прикордонних регіонах показало, що абсолютна більшість з них головними недоліками існуючих інструментів допомоги вважають:

1) недостатню узгодженість програм;

2) надмірну складність, «забюрократизованість» процедур розгляду і ухвалення рішень з приводу підготовлених проектів.

Є надія, що ці недоліки будуть виправлені в новому програмному періоді 2014-2020 рр.

3.2. Проблеми інтегрованого управління кордонами та їх безпеки

Загальнопоширеною є думка, що найбільшу загрозу для нових кордонів країн ЄС з боку України становить нелегальна міграція [26]. З останньою пов'язують ризик проникнення кримінальних злочинців, продажу людей та людських органів тощо.

Відомо, що основними постачальниками нелегальних мігрантів є країни Азії (Китай, Пакистан, Афганістан, Шрі-Ланка, Туркменістан, Узбекистан, Киргизія, Таджикистан). Україна – переважно *країна транзиту нелегальної міграції,* за останні десятиліття стала справжнім накопичувачем, відстійником нелегальних мігрантів. За оцінками спеціалістів, сьогодні на території країни перебувають близько 800 тисяч мігрантів, що, за даними Міжнародної організації у справах міграції, у 25 разів перевищує європейські стандарти щодо кількості приїжджих іноземців на душу населення. Щорічно українські прикордонники затримують десятки тисяч нелегалів [27].

Протидія нелегальній міграції в Карпатському регіоні здійснюється сьогодні по багатьох напрямах. Так, наприклад, у Польщі в результаті

реформування прикордонної служби вона перетворилася з військового формування на окремий тип правоохоронного органу з повноваженнями у сфері охорони державних кордонів і протидії незаконній міграції, контрабанді, корупції на кордоні – прикордонну поліцію. Відповідним чином змінилися законодавство, структура, функції і кадри прикордонної служби. Багато зроблено для технічного переоснащення останньої і посилення охорони східних рубежів, оскільки за часів СРСР східний кордон Польщі майже повністю охороняли радянські прикордонні війська, які були покликані однаково добре захищати і вхід в СРСР, і вихід з нього. В цих зусиллях Польщі допоміг ЄС, надавши в рамках програми PHARE приблизно 130 млн. євро протягом 1999 – 2004 років на закупівлю сучасної техніки для нагляду і захисту кордонів.

У кінці 2013 року Європейським Союзом введено в експлуатацію систему прикордонного стеження Eurosur, що, як очікується, суттєво посилить технічне оснащення охорони кордонів.

Вельми позитивною є тенденція до посилення взаємодії прикордонних служб України з аналогічними структурами країн ЄС.

Скажімо, органи охорони кордону України залучаються до проведення під егідою Євросоюзу широкомасштабних операцій по боротьбі з транскордонною злочинністю, які проводяться на території Словаччини, Австрії, Чехії і Угорщини. В жовтні 2013 року Адміністрація Державної прикордонної служби України та Міністерство внутрішніх справ Словацької Республіки підписали Угоду про спільне патрулювання на українсько-словацькому державному кордоні.

Одним з найсерйозніших питань боротьби з нелегальною міграцією є *реадмісія*. Теорія і практика реадмісійної діяльності з'явилася порівняно недавно. Потреба в опрацюванні реадмісійних механізмів виникла після Другої світової війни, коли почалися міграційні процеси, пов'язані з відбудовою господарства. Ці процеси держави повинні були взяти під свій контроль, й вони стали укладати між собою угоди, в яких фіксувалися взаємні зобов'язання щодо мігрантів, у першу чергу нелегальних. У 70-90-х роках минулого століття такі угоди стали торкатися і громадян третіх держав, а також осіб без громадянства. Про динаміку укладання реадмісійних угод свідчать такі дані: у 50-70-ті роки минулого століття європейські держави уклали близько 15 угод про реадмісію, у 80-ті – 3, в 90-ті минулого і з початком нинішнього століття – більше трьохсот.

Головним змістом сучасних угод про реадмісію є взаємні зобов'язання держав прийняти назад своїх громадян, громадян третіх країн і осіб без громадянства, які незаконно прибули на територію договірної сторони або залишаються там без законних підстав, якщо ці особи прибули з території цієї договірної сторони. Угоди про реадмісію за-

безпечують також технічні можливості для управління процедурою і операціями з переміщення нелегальних мігрантів, а також визначають правила відшкодування витрат, захисту даних і дотримання інших міжнародних прав і зобов'язань.

Традиційно вирішення питання про реадмісію Європейський Союз висував як умову лібералізації візового режиму зі східноєвропейськими країнами. Сьогодні угоди про лібералізацію візового режиму та реадмісію між ЄС і Росією та між ЄС та Україною укладені. На черзі – складне завдання створення спільного реадмісійного простору між Євросоюзом, Білоруссю, Росією, Україною, Молдовою, а також з азіатськими державами.

Європейський парламент також затвердив єдині для всіх держав Європейського Союзу правила екстрадиції нелегальних іммігрантів.

Відповідно до правил нелегальних іммігрантів можна буде затримувати на строк до півтора року. Спочатку їм буде запропоновано залишити територію Євросоюзу впродовж 30 днів. Проте передбачається можливість затримання на шість місяців, причому цей термін може бути продовжений ще на 12 місяців, якщо влада вважає, що підозрюваний може спробувати втекти.

У разі екстрадиції пропонується закрити нелегальним іммігрантам в'їзд на територію країн – членів ЄС строком на 5 років.

При цьому країни – члени ЄС зобов'язані дотримуватися основних прав затриманих, зокрема й надання їм безплатної юридичної допомоги. Неповнолітніх і сім'ї з дітьми дозволяється затримувати лише у виняткових випадках.

Це можливо у разі, якщо затримані не хочуть співробітничати з владою, або коли їх особа потребує перевірки в їх рідній країні.

Є ще один специфічний аспект проблеми нелегальної міграції, пов'язаний з вихідцями з України, що виїжджають на роботу в держави Європейського Союзу. Специфічний тому, що спочатку не йдеться про нелегальних мігрантів. Громадяни України в'їжджають в країни ЄС цілком легально, але на обмежені терміни перебування (формально з туристичною метою), офіційно не заявляючи про свій намір влаштуватися тут на роботу. Із закінченням передбаченого візою терміну перебування вони автоматично стають нелегальними мігрантами.

Трудова міграція зі Сходу Європи на Захід – явище, що вимагає найсерйознішого спеціального дослідження [28],[29],[30]. На жаль, на сьогодні такого немає.

Складається враження, що довкола цього явища як на Сході, так і на Заході формується своєрідна «фігура замовчування». Адже йдеться про дуже важливий чинник економічного, соціального і політичного розвитку як країн ЄС, так і східноєвропейських держав, особливо України.

На сьогодні реальна статистика східноєвропейської трудової міграції відсутня. Це пов'язано з охарактеризованим вище «переливанням» легальної міграції в нелегальну. Дані про кількість працюючих за міжурядовими угодами про працевлаштування вочевидь не відображають реальну картину. Є офіційна оцінка Уповноваженого з прав людини в Україні, згідно з якою за кордоном працює близько 7 млн. українців, – більше 1/5 працездатного населення. Якщо навіть врахувати, що в цю кількість входить і число працюючих не в країнах ЄС (Росія, США, Канада і т.д.), то абсолютна більшість, мінімум 5 млн. громадян, трудиться в державах Центральної і Західної Європи.

У деяких країнах цілі галузі (будівництво, комунальне господарство, сфера обслуговування) серйозно залежать від східної трудової міграції [31]. Причому у багатьох випадках місцеві підприємці свідомо використовують саме нелегальну робочу силу, оскільки це дозволяє зменшити витрати за рахунок економії коштів, які відраховуються на соціальне, медичне страхування і т.п. Невідомо, яка частина валового внутрішнього продукту і національного доходу країни перебування реально створюється східними трудовими мігрантами. Можна тільки припустити, що значна.

Грошові вливання заробітчан у різних формах є суттєвим фактором економічного і соціального розвитку східних країн, з яких вони виїхали на Захід. Рекордсменами у грошових переказах серед мігрантів країн Європи є українці. За різними оцінками, щорічно вони тільки офіційно переказують додому до десятка млрд. доларів.

За даними Міжнародної організації міграції, близько 15 тисяч українок зазнають сексуальної експлуатації за кордоном, а близько 100 тис.чоловік перебуває у трудовому рабстві.

Важливими аспектами боротьби з криміногеннами явищами в транскордонних процесах є також припинення спроб контрабандного ввезення і вивезення товарів та валютних цінностей, протидія прикордонній спекуляції тощо.

Слід підкреслити ще один суттєвий момент. Проблему безпеки нового східного кордону Європейського Союзу, зокрема в Карпатському регіоні, не можна розглядати *одновекторно*, тільки в площині наявних загроз та викликів країнам ЄС зі Сходу. *Є чимало небезпек, які приходять в Україну з боку держав – членів Європейського Союзу.* Це і та сама контрабанда, і проникнення кримінальних елементів (так званих інвесторів, банкірів, релігійних душпастирів, покупців людських органів для наступного продажу на Заході), популярний «сексуальний туризм» тощо. На жаль, цей аспект проблеми залишається в більшості випадків поза увагою і політиків, і експертів.

3.3 Екологічні та техногенні умови розгортання ТКС

Як уже зазначалося, кордони не завжди і не повною мірою здатні виконувати бар'єрну функцію. Природа є єдиною, вона не визнає політичної розділеності територій, встановленої людьми. Скажімо, як можна розділити сформовані протягом тисячоліть гірські масиви, водні артерії та повітряні потоки, спільні для прикордонних держав. Повені та смерчі не зупиняють жодні прикордонні перешкоди, вони є цілком інтернаціональними явищами.

Природні та техногенні транскордонні процеси диктують необхідність об'єднання зусиль держав для збереження довкілля, попередження природних і техногенних катастроф, а при їх виникненні – ефективної ліквідації наслідків.

До прикладу, Карпати, що поряд із Альпами належать до найпотужніших гірських систем континенту, простягаються по територіях шести держав, перетинаючи всю Східну і Середню Європу. Румунська частина велетенського гірського масиву займає 55% його площі, словацька – 17%, українська – 11%, польська – 10%, угорська – 4%, чеська – 3%, австрійська – менше 1%. Загальна площа гірської системи – 204 700 квадратних кілометрів, довжина 1500 км, а ширина коливається в межах 100-350 км [32, с.1].

Карпати – це важливий екологічний коридор між Західною, Середньою та Східною Європою. Як стверджують експерти, зокрема В.Ніколайчук, «завдяки географічному положенню, значній площі, багатій природній спадщині Карпати мають багатогранне значення для збереження біологічного, фітоценотичного і ландшафтного різноманіття та підтримання екологічного балансу в центральній частині нашого континенту» [33].

Вирішенням проблем Карпат займається Карпатська конвенція, в яку входять Україна, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Угорщина і Чехія. Нещодавно вони провели конференцію, на якій прийняли Карпатську декларацію, що закладає фундаментальні принципи міжнародного партнерства в сфері охорони і стабільного розвитку гірських регіонів у цілому і Карпатського зокрема.

Серйозною проблемою для прикордонних регіонів Румунії, Словаччини, Угорщини та України є басейн гірських карпатських річок, зокрема Тиси. Під впливом різних факторів тут в останні десятиліття мали місце великі повені, що приводили до людських жертв та катастрофічних матеріальних збитків. Для боротьби зі стихією уряди та прикордонні регіони цих держав опрацювали програму, що передбачає спільний моніторинг рівня та якості вод, будівництва необхідних гідротехнічних споруд.

Зокрема, спеціалісти українсько-словацької комісії з питань прикордонних вод обмінюються результатами досліджень проб води, відібраних протягом року в прикордонних створах річок Уж, Тиса, Латориця, Ублянка, Улічка.

Між Україною та Угорщиною реалізується проект "Розвиток Берегівської транскордонної польдерної системи», який передбачає будівництво гідротехнічних споруд, що будуть затримувати бурхливі повеневі води в перші дні стихії, а потім поступово скидати їх, тим самим збиваючи руйнівну силу повені.

На жаль, не обходиться і без прикрих інцидентів. Так, у квітні 2009 року Міністерство закордонних справ України надіслало ноту румунській стороні у зв'язку з викидом у води річки Тиса важких металів, який стався в результаті прориву напірного трубопроводу на станції очистки шламових вод гірничо-видобувного підприємства в районі м.Бая Борша.

У липні 2009 року Львівська залізниця (Україна) звернулася до словацької сторони з проханням вимкнути систему сканування вантажних потягів, що встановлена на словацькій прикордонній станції Матьовце, або ж довести рівень радіаційного випромінювання до допустимих меж. Звернення мотивувалося тим, що українські машиністи, які обслуговують потяги, відчувають негативний вплив цієї системи на стан здоров'я.

Із прискоренням науково-технічного розвитку збільшилось техногенне навантаження на навколишнє середовище, а разом з ним непоодинокими стали техногенні катастрофи (аварії на підприємствах, викиди в повітря та воду екологічно небезпечних речовин тощо). В умовах глобалізації вони дедалі більше інтернаціоналізуються.

Трагічним символом цих явищ є техногенна катастрофа на Чорнобильській атомній електростанції в 1986 році, що привела до численних людських жертв та зараження значних територій сусідніх держав. Ще й сьогодні ведеться робота, в тому числі під егідою міжнародних організацій, з ліквідації наслідків аварії, найперше зі спорудження захисної споруди (так званого «саркофага»).

3.4. Сприяння контактам між людьми

Важливою проблемою транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні є проблема свободи пересування людей, їх комунікації.

Це одна з найбільш чутливих проблем. Як відомо, після розпаду Радянського Союзу відчутним і реальним результатом демократичних змін стала значно більша свобода пересування зі Сходу на Захід і у зворотному напрямі. Східноєвропейські країни і їх західні сусіди значно лі-

бералізували порядок перетину кордону. Особливі преференції в цьому відношенні отримали жителі прикордонних територій.

Природно, перед вступом східноєвропейських і прибалтійських держав до Європейського Союзу відповідно до вимог цієї організації вони посилили для громадян східноєвропейських держав порядок перетину кордону. Був введений візовий режим. У зв'язку з приєднанням нових членів ЄС до Шенгенської угоди порядок перетину нових східних кордонів став ще більш жорстким.

Такий стан речей для багатьох людей на Сході здається парадоксальним: десятки років країни західної демократії рішуче відстоювали природне право людини на свободу пересування, боролися проти «залізної завіси». В той же час сьогодні вже з боку країн Заходу створюються перешкоди на шляху людського спілкування, свободи пересування і вибору місця мешкання.

Дійсно, важко зрозуміти, скажімо, в Україні жителю багатонаціональної Закарпатської області, що для поїздки до родичів в Угорщину, потрібно (і не завжди простим шляхом!) отримати візу. В той же час десять років тому він міг вільно, у будь-який час і будь-яку кількість разів перетинати кордон із звичайним вкладишем до внутрішнього українського паспорта (між урядом України і урядом Угорської Республіки в 1993 р. з метою сприяння контактам між громадянами була навіть підписана угода, згідно з якою всі громадяни України і громадяни Угорської Республіки, які постійно проживають у Закарпатській області України і областях Саболч-Сатмар-Берег і Гайду-Бігар Угорської Республіки отримали, право перетинати державний кордон у спрощеному порядку).

Безумовно, і це було показано вище, існують значні реальні відмінності рівнів економічного, соціального, політичного і іншого розвитку держав по обидві сторони нового східного кордону. Це несе певні загрози для інтересів країн ЄС, і вони мають право захищати їх у спосіб, який вважають за потрібний (у межах загальновизнаних міжнародних норм, звичайно). Але сьогодні дедалі більше людей ставлять питання: а чи не перебільшується ступінь небезпеки (загроз, ризиків), які виходять від комунікації зі Східною Європою?

Тим паче, що посилення дій з метою забезпечення безпеки НСК, неадекватне реальним загрозам, які виходять від транскордонної комунікації, може мати серйозні негативні наслідки.

Так, в умовах ускладнення демографічної ситуації в країнах ЄС (їх «старінні») [19] і необхідності притоку робочої сили ззовні[20], штучне обмеження трудової міграції, невирішеність проблеми трудових нелегалів може негативно позначитися як на функціонуванні окремих галузей економіки, так і на загальній її динаміці. Прямі економічні втрати від цього можна, у принципі, підрахувати.

Але є також втрати, які не мають кількісної оцінки. Це, перш за все, невдоволеність багатьох громадян (родичів, представників національних меншин, релігійних конфесій) по обидві сторони кордону, що не мають можливості задовольнити свої основні гуманітарні потреби.

Саме тому ціна рішень з управління транскордонною комунікацією людей настільки висока.

---

1. USTYCH, Serhii. Systems theory of borders and transborder processes. Saarbrücken: Scholars' Press, 2015, 492 P.;.
2. Martinez, O.J. (1994) The Dynamics of Border Interaction: New Approaches to Border Analysis.- Schofield, C.H. (Hrsg.) Global Boundaries (World Boundaries Series 1). London, New York. 1-15.
3. Там само.
4. AEBR General Assembly and Annual Conference 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.aebr.eu/files/publications/131107_Final_Declaration_En.pdf.
5. Blažek J., Uhlíř D. Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, klasifikace / Blažek J., Uhlíř D. – Praha: Karolinum, 2002 – 211s.
6. С.Віднянський. Історичні, політичні та духовні фактори розвитку транскордонного співробітництва в Карпатському регіоні. – Режим доступу: http://www.connectinghistory.net/index.php/uk/
7. Там само.
8. Там само.
9. Там само.
10. Указ Президента України «Про встановлення безвізового режиму для громадян держав-членів Європейського Союзу, Швейцарської конфедерації та князівства Ліхтенштейн». – http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1131/2005
11. Ustych S., Rovt A., Piasetska-Ustych S. A System Approach to Quantify Development of Modern Transborder Processes / Transborder Economics. International Journal on Transborder Economics, Politics and Statistics. – 2016. – Volume 1, Number 2. – P. 117-127].
12. С.Устич. Історична місія ТКС. – Режим доступу: http://www.connectinghistory.net/index.php/uk/
13. Глазычев В. Limes novum // Отечественные записки. – 2002. – №6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/oz/2002/6/2002_06_29-pr.html.
14. Див., зокрема: The Europe of regions. From French-Italian-Swiss Partnership to Cooperation with Eastern Europe. Project director: Claude Haegi. Geneve, Georg Editeur SA, 1995; Будівництво нової Європи. Прикордонне співробітництво у Центральній Європі. За редакцією д-ра Василя Гудака. Інститут досліджень проблем Сходу-Заходу, 1997; Kaliningrad as a Pilot Region of EU-Russian Cooperation. – EWI New York, 2003; Secure Borders: The European Experience – A Roundtable with Jonathan Faull. Raundtable Discussion Report.- EWI New York, 2004; Transfrontier cooperation in the North-West of Russia: 21St Century. – EWI New York, 2004; European Union Accession: Implications for Ukraine's Relations with its Central European Neighbours. – EWI New York, 2004; Building an area of security and freedom in the wider Europe through integrated border management. – Conference Report.- EWI New York, 2004; Roziovni EU zkuenesti a potencial. Podkladov materil ke konferenci.- Centre for democracy, Praha, 2005; EU and Ukraine: looking for a new partnership

and cooperation in Europe's neighbourhood. – EWI New York, 2005; EXLINEA Final Conference Centre Borshette, Brussels, 2005; Trans-European Cooperation between Territorial Authorities. New challenges and future steps necessary to improve cooperation.- Brussel, 2005; Bartosz Cichocki. The Eastern External Border of the Enlarged European Union. Warsaw, 2004; : Cross border trafficking activities in the Southern Adriatik region.- SEESAC, 2003; Rafal Sadowski. Cross-border Co-operation at the new Eastern Border of the European Union. Warsaw, 2004.
15. Індекс розвитку людського потенціалу 2013 (рейтинг України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-lyudskogo-potencialu-2013-reyting-ukrayini.
16. Гальчинский А. Україна на перехресті геополітичних інтересів. – Київ: Знання України, 2002.
17. Там само.
18. Конєчний С. Історичні умови транскордонного співробітництва Східної Словаччини та їх розвиток // Шляхи підвищення ефективності транскордонного співробітництва на новому східному кордоні Європейського Союзу. Ужгород: Ліра, 2012. С. 48-64.
19. Гарагонич В. Прикордонне співробітництво України з країнами Центрально-Східної Європи та його значення для розвитку транскордонної співпраці на сучасному етапі. – Режим доступу: lib.chdu.edu.ua/pdf/historyarchive/38/18.pdf
20. Там само.
21. Будкін В.С.Прикордонне співробітництво в системі адаптації економіки України до європейського економічного простору // Проблеми співробітництва прикордонних територій України і Польщі. – Варшава – Київ, 1993, с.170-175.
22. Таршис Даніель Висновки. Заключний коментар // Будівництво нової Європи. Прикордонне співробітництво в Центральній Європі / за редакцією д-ра Василя Гудака. – Ужгород, «Закарпаття», 1997, с.113.
23. Передрій О.С., Устич С.І. Від "прозорих" кордонів до умовних // Політика і час. – 1996. – №3.
24. SüliZakar I. The First Ten Years of the Carpathian Euroregion Interregional Co-operation. A kárpátok interregionális szövetség tiz éve. – Debrecen, 2003.
25. Карпатський Горизонт 2013 – обговорення перспектив операційної програми ЄС для регіону Карпат [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://euroregionkarpaty.com.ua/2010-03-21-01-23-17/127-q-2013-q-.html
26. Challenges at the eastern frontier of the European Union // Europe Unbound. – London: Routledge, 2002.- 451 p.
27. Україна – міграційний відстійник у дусі співпраці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.net/ukr/news/news-253816.html.
28. Трудова міграція сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ua-reporter.com/news/print/?id=18709.
29. Современная миграция [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.lenta.ru/news/2006/11/17/migrants.
30. «Евростат»: Украина лидирует по количеству иммигрантов, которые приезжают в ЕС [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.zavtra.com.ua/news/reiting/96229/.
31. Чешский премьер назвал украинцев «опорой малого и среднего бизнеса» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://obkom.net.ua/news/2006-02-20/1406.shtml.
32. Ніколайчук В.І. Екологічні проблеми Карпат та шляхи ймовірного їх подолання // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Біологія. – 2007. – Випуск 21.
33. Там само.

С.Устич, Ю.Мателешко, І.Скиба, О.Бенчак*

ІСТОРИЧНА ЕВОЛЮЦІЯ КАРПАТСЬКОГО ЄВРОРЕГІОНУ

На початку 90-х років минулого століття єврорегіональне будівництво, найперше виникнення асоціації транскордонного співробітництва «Карпатський єврорегіон» (КЄ), стало по-справжньому проривним явищем в системі нових міжнародних відносин в Центральній та Східній Європі.

Один із авторів цього дослідження мав честь бути серед тих, хто ініціював створення Карпатського єврорегіону і став першим головою його ради від України. З великою приємністю згадуються минулі часи і друзі, з якими витворювалося це міжрегіональне об'єднання. На жаль, багатьох із них вже немає з нами. Це, зокрема, справжні регіональні лідери і чудові люди, такі, як Йожеф Медьєші, Йожеф Зіллагі, Михайло Волощук, Михайло Країло, Дмитро Дорчинець, Євген Томенчук.

1. Карпатський єврорегіон: головні аспекти та проблеми дослідження у вітчизняній і зарубіжній науці

Цілком закономірно, що діяльність Карпатського єврорегіону (КЄ) викликає інтерес як серед українських, так і зарубіжних науковців. За період майже двадцятип'ятирічного існування КЄ вчені різних галузей (економісти, історики, політологи, фахівці з державного управління, географи та ін.) накопичили досить багато фактичного і теоретичного матеріалу з тих чи інших проблем діяльності асоціації. Тому виникає потреба вивчити стан, напрями та проблеми дослідження цієї транскордонної структури.

Серед праць, присвячених вивченню діяльності міжрегіональної асоціації, слід відмітити статтю С.Віднянського та І.Вовканича, де головна увага приділена історіографічним інтерпретаціям досвіду КЄ [11, с. 23-30]. Основні напрями та проблеми дослідження Карпатського єврорегіону українськими науковцями спробував проаналізувати Ю.Мателешко [39]. Також варто згадати статтю О.Передрія та Р.Мадяр «Еволюція досліджень транскордонного співробітництва України», в

* *Перша частина розділу написана Ю.Мателешком, друга – І.Скибою, третя – С.Устичем і О.Бенчак.*

якій автори виділили етапи вивчення цієї теми: 1) до середини 1990-х рр. (дослідження носили досить поверховий характер); 2) друга половина 1990-х – початок 2000-х рр. (перехід до теоретичних узагальнень); 3) 2000-2004 рр. (більш глибокий аналіз транскордонного співробітництва в рамках КЄ) [52, с. 10]. Потрібно відмітити, що зарубіжна історіографія КЄ залишається на сьогодні недослідженою. Тому спробуємо з'ясувати головні аспекти вивчення КЄ українськими та зарубіжними науковцями, проблеми дослідження цієї асоціації, а також проаналізувати труднощі, які виділяють у діяльності Карпатського єврорегіону.

Найбільш поширеним типом досліджень зазначеної проблематики є комплексні праці. Вони, як правило, включають в себе історію (головні етапи) діяльності КЄ, його структуру, а також досягнення, проблеми та перспективи в економічній, політичній, гуманітарній та інших сферах. Серед робіт такого характеру потрібно відмітити статтю М.Лендьел «Досвід Карпатського єврорегіону: поштовх до переосмислення моделі транскордонного співробітництва». Автор, аналізуючи перші сім років діяльності КЄ, з'ясовує головні стимули об'єднання регіонів (історичні, економічні тощо) в асоціацію, її організаційну структуру, а також порівнює потенційні напрями діяльності з реальними результатами, досягнутими в рамках єврорегіону, та пояснює причини їх неспівмірності [37, с. 36-41].

У монографії Н.Мікули «Єврорегіони: досвід та перспективи» коротко проаналізовано досягнення КЄ в політичній, економічній, екологічній, освітньо-культурній та гуманітарній сферах, а також здійснено огляд проектів транскордонного співробітництва, що реалізуються в рамках єврорегіону (в т.ч. ті, які виконуються з використанням фінансових ресурсів ЄС) [41, с. 120-125]. Автор досить детально зупинилася на причинах спаду активності асоціації [41, с. 125-126; 42, с. 269-270], в тому числі і з боку української сторони [41, с. 127-128]. Також Н.Мікула висвітлила мету, завдання, принципи діяльності Фонду розвитку Карпатського єврорегіону, а також подала відомості про програми та проекти, фінансовані ним протягом 1998-2001 рр. [41, с. 128-133]. У монографії «Транскордонне співробітництво України в контексті євроінтеграції» Н.Мікула та В.Засадко окремо зупинились на характеристиці Асоціації органів місцевого самоврядування «Єврорегіон Карпати – Україна», яка у 2008 р. була визнана Національним представництвом України в Карпатському єврорегіоні [43, с. 115-117].

Автори статті «Карпатський єврорегіон – шлях до «Європи регіонів»» (Б.І.Дяченко, В.І.Чегіль, С.Л.Сані, О.М.Товтин) в цілому позитивно оцінюючи діяльність КЄ, охарактеризували особливості формування, мету, завдання, а також детально зупинилися на його досягненнях [19, с. 89-92].

В.Приходько, Т.Сергієнко та І.Сюсько, коротко проаналізувавши історію створення, проблеми та перспективи діяльності КЄ, виокремили кілька етапів його розвитку: 1) підготовчий (1991-1992 рр.); 2) організаційного становлення (1993-1996 рр.); 3) інтенсивного міжрегіонального і міжнародного співробітництва загальнополітичного характеру (1997-2002 рр.) [54].

Японський науковець Х.Танака висвітлив історичні підвалини КЄ, його організаційну структуру, досить детально проаналізував інституційні, економічні та ін. проблеми, а також спробував окреслити майбутні перспективи транскордонної інституції [98].

Ф.Дедіу коротко охарактеризувала правову базу діяльності асоціації, її огранізаційну структуру, цілі та напрями діяльності, а також реалізовані в 1990-х – 2000-х рр. проекти, у тому числі за участю безпосередньо румунської сторони [74, с. 208-211].

У статті С.Білої та В.Романової [3] розглянуто особливості формування інституційного потенціалу Карпатського єврорегіону як чинника європейської інтеграції України. Автори зупинились на здобутках та проблемах діяльності асоціації, а також коротко охарактеризували програми транскордонного співробітництва та проекти технічної допомоги ЄС, що реалізуються в рамках єврорегіону. Науковці також проаналізували перспективи імплементації позитивного інституційного досвіду єврорегіону «Альпійський простір» задля удосконалення функціонування української сторони КЄ.

Спробу підсумувати 20-річчя діяльності міжрегіональної асоціації «Карпатський єврорегіон» здійснила І.Скиба. На основі архівних матеріалів та праць вітчизняних і зарубіжних дослідників вона проаналізувала головні етапи функціонування КЄ, його досягнення та недоліки [58]. Схожий аналіз двадцятирічної діяльності єврорегіону зробив і Т.Ічо, акцентуючи при цьому увагу на ролі Словаччини та України в транскордонній структурі, а також на перспективах функціонування міжрегіональної інституції [79].

Досить ґрунтовними є дослідження, присвячені економічним аспектам діяльності асоціації. Свідченням цього є захист ряду дисертацій, які цілком або частково присвячені діяльності КЄ. Серед них у першу чергу слід виділити роботу Р.Дацківа «Транскордонні економічні зв'язки Карпатського Єврорегіону та їх ефективність». В результаті дослідження дисертант не тільки проаналізував наявний стан торговельних відносин у рамках КЄ, але й обґрунтував методико-організаційні засади підвищення ефективності транскордонних економічних зв'язків єврорегіону [18, с. 8-14]. Ю.Шолох в ході дисертаційного дослідження здійснила спробу СВОТ-аналізу діяльності Карпатського єврорегіону (сильні і слабкі сторони, можливості та загрози) [68, с. 141-143].

Одним із завдань дисертації Н.Кушнір є прогнозування перспектив подальшого розвитку Закарпатської області в рамках функціонування КЄ [35, с. 5]. В роботі С.Кулини пропонується більш диференційовано підійти до найбільшого за площею у Європі єврорегіону, розділивши його на низку під'єврорегіонів [30, с. 13-14]. В одному з розділів дисертації Н.Буглай, присвяченому українсько-польському співробітництву в рамках єврорегіонів, проаналізовано розбудову організаційної структури та діяльність КЄ, зокрема в економічній сфері [5, с. 15].

Різні економічні аспекти діяльності згаданої транскордонної структури представлені в низці публікацій. Проблемам та перспективам економічної співпраці країн у рамках КЄ в перші роки його функціонування присвячена стаття З.Кордели-Борчик [81]. У 1997 р. побачила світ книга про режим інвестування в КЄ [55]. Економіко-екологічному потенціалу Карпатського єврорегіону (закарпатський аспект) присвятила свою статтю В.Кундрик [32]. У публікації Н.Кушнір проаналізовано розвиток транспортної та прикордонної інфраструктури Закарпатської області в рамках єврорегіону «Карпати» [34]. Ряд вітчизняних авторів (С.Мітряєва, Є.Кіш, Л.Федорчук, В.Приходько) спробували з'ясувати роль КЄ у подоланні можливих негативних наслідків для України після розширення Шенгенського простору [89, с. 11-20; 71, с. 40-80, 116-158]. Т.Лужанська та В.Отовчиць порушили проблему формування кластерних систем у межах єврорегіону [22, с. 216-224].

Ряд дослідників приділили увагу питанню здійснення транскордонних проектів (в економічній, культурній, науковій, освітній сферах) у рамках КЄ. Це, зокрема, В.Гоблик [15] та Й.Торпоі [62]. Так, останній проаналізував туристичні програми та проекти фінансової підтримки транскордонного співробітництва, які здійснює ЄС в єврорегіоні: TACIS CBC, PHARE CBC, INTERREG III (Транскордонні можливості розвитку туризму, Створення регіонального туристичного інформаційного центру в Закарпатській області, Водний та сільський туризм без кордонів, Транскордонні маршрути ознайомлення з пам'ятками архітектури і туризму та ін.). Проблеми та перспективи реалізації швейцарських грантів у КЄ, зокрема їх маркетинговий вплив на єврорегіон у більш широкому контексті, проаналізували польські науковці М.Грета та Я.Отто [78].

Екологічним проблемам Карпатського єврорегіону (забруднення атмосфери та водних ресурсів, техногенні катастрофи, знеліснення Карпатських гір тощо) та шляхам їх вирішення присвячені статті Я.Іваха [21], О.Перхач [53], Н.Кушнір [33] та Г.Білака [4].

Окремо можна виділити етнонаціональний аспект дослідження КЄ. Проблеми міжетнічних відносин у Карпатському єврорегіоні порушувалися на конференції «Кордони єднання» (Ужгород, 2001 р.) [28]. Є.Кіш разом з К.Ковач приділили увагу міжетнічним відносинам у на-

ціонально змішаних областях КЄ [80]. С.Мітряєва проаналізувала стан міжнаціональних відносин, а також фактори ризику та засоби регулювання конфліктів в КЄ [85, p. 552-555]. Н.Лазар зробила акцент на проблемах угорської меншини в Словаччині, сепаратистський імідж якої гальмував інтеграцію регіонів республіки до КЄ [36, с. 242-243]. Дослідниця вважає, що єврорегіони відіграватимуть значну роль у вирішенні етнонаціональних проблем, захисті прав етнічних груп, чия материнська нація є сусідньою державою з країною теперішнього їхнього проживання [36, с. 245]. Схожої думки дотримуються С.Мітряєва та Є.Кіш, за якими модель толерантних міжетнічних відносин на Закарпатті може стати прикладом для інших учасників КЄ та регіонів європейського континенту [88, с. 46; 85, с. 556].

Серед політологічних досліджень, які в основному є частиною комплексних праць, окремо можна виділити статтю Б.Уманціва «Геополітичні фактори розвитку Карпатського єврорегіону», в якій науковець спробував оцінити місце КЄ та його перспективи з точки зору різних геополітичних концепцій: шестиполярного світу, «світу семи ворогуючих культурно-релігійних цивілізацій», світу «концентричних кіл» [63, с. 437-439]. Р.Коцан спробував прослідкувати генезу і політичні аспекти формування та розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва в рамках КЄ. На думку автора, за роки функціонування єврорегіону «Карпати» напрацьовано ряд цікавих і перспективних ідей, які можуть бути взяті за основу при розробленні спільних проектів у таких галузях, як забезпечення місцевого розвитку, демократії і місцевого самоврядування [29]. Роль Карпатського єврорегіону у зміцненні безпеки та стабільності у Центрально-Східній Європі та у здійсненні євроінтеграційної стратегії України проаналізувала С.Мітряєва [85; 86].

Гуманітарний (освітній та культурний) аспект діяльності Карпатського єврорегіону ще не став предметом окремого дослідження. Виняток становить хіба що стаття І.Стецяка, присвячена питанню створення Єврокарпатського регіонального центру освіти, який би координував підготовку кадрів у країнах-членах єврорегіону, використовуючи новітні підходи та методи навчання [60], а також публікація В.Шеби про становлення Асоціації музеїв країн Карпатського єврорегіону, її цілі та завдання [66].

Дослідження КЄ значною мірою залежить від активності та плідної діяльності цієї інституції. Однак, на думку більшості науковців, можливості транскордонної співпраці в рамках Карпатського єврорегіону залишилися у багатьох випадках нереалізованими [37, с. 41; 83, с. 83-85; 61; 17; 41, с. 125; 54; 22, с. 186; 44; 25, с. 81; 14]. Це, у свою чергу, об'єктивно знижує кількісні та якісні показники досліджень КЄ.

До головних стримуючих чинників діяльності асоціації в першу чергу відносять фактори системного характеру. З-поміж них чималу роль, як вважає В.Приходько, відіграв різний рівень реформування в країнах, прикордонні адміністративно-територіальні одиниці яких входять до єврорегіону. Ринкова економіка і послідовно не реформоване, з присутністю адміністративного втручання, регіональне господарство мають замало спільного. На такій базі, на думку науковця, майже неможливо створити ідеальну систему економічних взаємозв'язків, які б привели до формування цілісного міжнародного транскордонного регіону [22, с. 185-186].

Як вважає Н.Мікула, відсутність системотворчих факторів для такої структури, як Карпатський єврорегіон, спільних проблем для п'яти країн одразу, є однією з головних причин недостатньої активності асоціації [41, с. 125].

В.Горбовий, Г.Литвин, О.Жулканич, Х.Танака та К.Чіріак серед основних проблем виділяють нерівномірний рівень розвитку та різні системи адміністративно-територіального устрою в учасників КЄ [17; 20, с. 160-161; 98, с. 68; 73, с. 170].

На думку польських науковців, системна відсутність можливостей громад брати участь в управлінні єврорегіоном (криза участі та ідентифікації) є найгострішою формою функціональної неефективності КЄ [83, с. 84-85].

Серйозною проблемою дослідники вважають приєднання до Євросоюзу чотирьох країн, які входять до Карпатського єврорегіону. Як зазначає І.Артьомов, це спричинило виникнення нових форм і аспектів співробітництва на рівні єврорегіонів і в той же час – появу системних проблем функціонування КЄ [1, с. 331]. На думку С.Устича, одна з головних причин кризи КЄ полягає у тому, що в його розвитку вчасно не були враховані згадані геополітичні зміни, а у зв'язку з цим – перегрупування функцій, висунення на перший план прагматичної (практичної) функції (вирішення конкретних проблем прикордонних територій) транскордонного співробітництва, замість геополітичної та комунікаційної [64, с. 254]. Як зазначає С.Мітряєва, після розширення ЄС у 2004-2007 рр. Карпатський єврорегіон переживав критичний момент, коли нарешті мав відбутись перехід від політичного та декларативного економічного єврорегіонального співробітництва до пріоритетної економічної співпраці та реалізації конкретних взаємних транскордонних проектів [86, с. 129].

Крім вищезгаданих, науковці виділяють такі проблеми в діяльності транскордонної інституції:

– занадто великий територіальний масштаб асоціації (16-мільйонний єврорегіон охоплює 19 регіонів п'яти держав, відстань

між центрами яких подекуди сягає 500 км), що спричиняє труднощі у багатосторонніх контактах та управлінні в рамках єврорегіону [17; 25, с. 81; 97; 61; 77, с. 179];
– надмірна політизація КЄ, наслідком якої стало залучення до транскордонних ініціатив центральних урядових структур більшою мірою, ніж місцевих органів влади та громад [81; 84, с. 90; 25, с. 81; 61; 14; 41, с. 125-126; 79; 30, с. 13];
– криза представництва, зумовлена в т.ч. тим, що протягом довгого часу в Раді єврорегіону засідали по три (зараз по 10 осіб [43, с. 113]) представники з кожної країни, що позбавляло представництва деяких її членів, викликало брак зацікавленості активною діяльністю, призводило до внутрішніх конфліктів [83, с. 84; 98, с. 69];
– неефективність управлінських структур транскордонної інституції [79; 43, с. 114], погана координація між Секретаріатом та національними представництвами, відсутність системи ефективного обміну інформацією між ними [84, с. 90];
– відсутність чіткої нормативно-правової бази функціонування єврорегіону, що суттєво обмежує управлінські можливості органів публічної влади (оскільки у Статуті КЄ не вказано, хто є національною стороною в організації, регіональні та місцеві органи влади Румунії, Словаччини, Угорщини та України (в Польщі учасником асоціації є один регіон) потребували додаткової координації дій у межах єврорегіону, погодження пропозицій рішень на національному рівні тощо) [3, с. 83; 43, с. 114];
– відносно низькі показники економічного розвику територій п'яти держав, що входять до складу Карпатського єврорегіону [90, с. 4-5; 73, с. 170; 98, с. 71];
– відстала та нижча від середньонаціональних показників інфраструктурна забезпеченість КЄ (крім відносно розвинених залізничних мереж та порівняно якісних автодоріг у Польщі й Угорщині) [65, с. 157];
– відсутність уніфікованих джерел фінансування [17; 23, с. 86], в т.ч. системної фінансової підтримки з боку ЄС [98, с. 70; 3, с. 83; 43, с. 114], що породжувало труднощі фінансового забезпечення спільних проектів [18, с. 8; 58, с. 68; 84, с. 90];
– неузгодженість у митному і податковому законодавстві країн-учасниць Карпатського єврорегіону [18, с. 8; 20, с. 160-161];
– низька концентрація капіталу в прикордонних регіонах України [18, с. 15] та майже нульовий рівень українських інвестицій у сусідні держави [18, с. 13; 41, с. 126];

– недостатня фахова підготовка управлінських кадрів, часта зміна керівництва, значний суб'єктивний фактор у прийнятті рішень щодо діяльності КЄ [41, с. 126; 98, с. 70];
– відсутність консенсусу, різні підходи до перспектив подальшого стратегічного розвитку КЄ на регіональному, національному та загальноєвропейському рівнях [98, с. 76; 17];
– брак ідентифікації регіонів-учасників, а також їх мешканців, з асоціацією [98; 17; 43, с. 114];
– практика вирішення спільних проблем, що виникають на суміжних територіях, здебільшого в рамках двосторонніх відносин [41, с. 126; 17];
– національні та етнічні протиріччя, які заважають стабільному розвитку єврорегіону [63, с. 440-443; 85, с. 552-554; 77, с. 179];
– недостатнє висвітлення діяльності КЄ у засобах масової інформації, на веб-сторінках регіональних та місцевих органів влади [41, с. 126].

Пік вивчення КЄ припадає на першу половину 2000-х рр., після чого активність досліджень знижується, як і діяльність самої асоціації.

Особливістю багатьох праць є ототожнення Карпатського єврорегіону (міжрегіональної асоціації) з Карпатським регіоном (політико-економіко-географічним утворенням). Таким чином, дослідження міжрегіональної інституції підмінюється вивченням транскордонної співпраці в рамках регіону. Ця проблема зустрічається в публікаціях як українських [63, с. 439; 33; 53; 32; 85; 89; 71, с. 40-80, 116-158; 8; 4; 46; 49; 99; 10; 12], так і деяких зарубіжних (угорських, словацьких, польських, румунських) [92; 72; 94; 96; 91; 100] авторів. Винятком не є і окремі дисертації. Так, в одній з них автор, поставивши завдання спрогнозувати перспективи подальшого розвитку Закарпатської області в рамках функціонування КЄ [35, с. 5], фактично проаналізувала потенційні можливості економічної співпраці Закарпаття з сусідніми країнами в рамках транскордонного співробітництва. Нечіткі межі, або ж підміна об'єкта дослідження, є серйозною методологічною помилкою, яка впливає як на мету і завдання, так і на кінцеві результати наукової роботи.

Серед робіт, присвячених єврорегіону «Карпати», трапляються і праці відверто компілятивного характеру [56; 16; 59; 20, с. 151-158], що загалом характерно для сучасної української науки.

Отже, можна виділити сім основних аспектів (напрямів) досліджень Карпатського єврорегіону: комплексний, економічний, екологічний, етнонаціональний, політологічний, історичний та гуманітарний. Наразі здійснено досить ґрунтовний комплексний аналіз КЄ, а також добре висвітлено економічні питання його діяльності. Натомість гуманітарний (освітній та культурний) зріз залишається сьогодні найменш до-

слідженим. Історичний та політологічний аспекти цієї теми, як правило, є частиною комплексних праць. Загалом, рівень вивчення Карпатського єврорегіону не можна вважати цілком задовільним. Не в останню чергу це пов'язано з відносно низьким рівнем активності та ефективності цієї міжрегіональної асоціації, що об'єктивно знижує актуальність та перспективність таких досліджень. Іншою серйозною проблемою є наявність чималої кількості праць, в яких питання діяльності КЄ підмінюються транскордонним співробітництвом у рамках Карпатського регіону. Плутанина в об'єктах вивчення нівелює специфіку єврорегіональних досліджень, що у підсумку дещо знижує якість наукових робіт.

2. Основні віхи історії КЄ

Однією з поширених форм транскордонного співробітництва є асоціації та інші подібні форми співпраці суміжних регіонів, що належать різним європейським країнам і мають свої органи управління. У країн Центральної та Східної Європи потреба у створенні певної міжрегіональної асоціації прикордонного співробітництва виникла після падіння тоталітарних режимів наприкінці 80-х років XX ст. Демократизація зовнішніх зв'язків і, в першу чергу, неформальних контактів між населенням хоча і розширила можливості для міжнародного співробітництва, але разом з тим створила низку проблем у прикордонних областях. Тому органи прикордонних регіонів України, Польщі, Словаччини, Угорщини вирішили об'єднати зусилля для вирішення спільних соціально-економічних проблем.

Варто зауважити, що аналіз статусу та значення регіонів в Європі, а також у структурі та політиці Європейського Союзу (ЄС), свідчить про те, що єврорегіони поступово формуються як реальні суб'єкти міжнародних відносин. Особливо важливим є тут досвід міжрегіонального співробітництва як можливість для регіонів Європи використати переваги від функціонування спільних економічних утворень за умов міжрегіональної конкуренції. З появою спільного кордону між Україною та Європейським Союзом (2004 р.) з'явилися нові можливості для Української держави на міжнародній арені, що сприяло активізації її зусиль є реалізації євроінтеграційної стратегії. Підписавши у 2014 р. Угоду про асоціацію з ЄС, в якій транскордонному співробітництву присвячено окремий 27 розділ, Україна відкрила для себе нові можливості щодо поглиблення діалогу на регіональному рівні [2, с. 16].

Прикладом ефективного транскордонного співробітництва стала діяльність Карпатського єврорегіону (КЄ), створенню якого передували кілька років інтенсивних зв'язків між сусідніми областями країн

Центральної та Східної Європи. За порівняно невеликий відрізок часу асоціація «Карпатський єврорегіон» набула чимало здобутків, звичайно, є і прорахунки. Однак зазначена міжрегіональне утворення у Центральній та Східній Європі стало початком організованої транскордонної і прикордонної взаємодії п'яти країн. До складу Карпатського єврорегіону входять ті регіони країн-учасниць, які знаходяться на периферії стосовно своїх владних центрів. Асоціацію було створено в період перманентної кризи в країнах Центральної та Східної Європи з метою запобігти її посиленню, допомогти прикордонним територіям спільними зусиллями поліпшити становище окремих регіонів, які мають важливе геополітичне значення. Аналізуючи участь західних областей України в Карпатському єврорегіоні, потрібно звернути увагу на те, що саме вони мають спільний кордон з Європейським Союзом. Позитивною є діяльність асоціації ще й тому, що на територіях, де вона функціонує, мирно співіснують громадяни різних країн зі спільним минулим. Адже етнічний фактор відіграє чималу роль у співробітництві в рамках міжрегіональної асоціації в прикордонних територіях. Саме Карпатський єврорегіон покликаний забезпечити співробітництво в галузі культури, економіки, туристично-рекреаційного комплексу. Звичайно, існують і труднощі у діяльності асоціації. Проблеми, насамперед, пов'язані з чинним законодавством країн, які входять до складу Карпатського єврорегіону (це стосується зокрема України). Але, зважаючи на успішну реалізацію спільних проектів, можна говорити про позитивну роль діяльності КЄ.

У 1990 р. Угорщина ініціювала створення асоціації "Карпати – Тиса" [33, с. 3]. Важливим кроком на шляху започаткування єдиної платформи для співробітництва був транскордонний ярмарок у м. Ясло (Польща), семінар на тему "Можливості співробітництва між прикордонними регіонами Польщі, Чехословаччини, Угорщини та України". Зустріч завершилася підписанням Декларації, яка започаткувала Міжрегіональну раду з питань співробітництва у зоні Карпат [20, с. 52]. У листопаді 1991 р. на міжнародній конференції "Регіони в міжнародному співробітництві" в словацькому м. Міхаловце було сформовано концепцію та визначено основні напрями транскордонної співпраці регіонів Словаччини, України, Угорщини та Польщі [37, с. 9]. Незабаром, у лютому 1992 р., за сприяння Інституту досліджень Схід–Захід було підписано угоду про транскордонне співробітництво у сфері економіки і охорони навколишнього середовища межуючих словацьких, українських, угорських та польських регіонів. Обговоренню зазначених питань була також присвячена зустріч міністрів закордонних справ Польщі, Угорщини та України, яка проходила у м. Дебрецен (Угорщина) 14 лютого 1993 р. [10, с. 4; 35, с. 1, 5]. Дискусія завершилася

підписанням міністрами трьох країн Декларації про співробітництво між населенням, яке проживає у прикордонних областях [22, с. 69]. Цим документом було засвідчено цілковиту підтримку бажання місцевих адміністрацій і органів самоврядування в регіоні Карпатських гір та р. Тиси створити міжнародну структуру – Карпатський єврорегіон – для підтримання відносин довгострокового співробітництва між Україною, Польщею, Словаччиною та Угорщиною. Тоді ж виявилися перші об'єктивні перешкоди для ефективного функціонування єврорегіону. Зокрема, суперечність між прагненням регіональних еліт інституалізувати транскордонні контакти з територіями сусідніх держав та побоювання національних урядів щодо можливого порушення принципу територіальної цілісності країни.

Потрібно відзначити, що це був перший єврорегіон, утворений винятково з регіонів колишніх комуністичних країн без участі жодної держави – члена Європейського Союзу. До складу цього утворення увійшли прикордонні області Угорщини, України (Закарпатська область), Словаччини (асоційований член) та Польщі. Важливим етапом безпосереднього формування Карпатського єврорегіону стала конференція в м. Ніредьгаза (Угорщина), яка відбулася у травні 1992 р., де вперше було представлено і обговорено ідею його створення, та нарада представників зацікавлених регіонів, що проходила у червні того ж року в м. Ужгород (Україна) [25, с. 22; 34, с. 3]. На ужгородській зустрічі було сформовано спеціальний комітет, який у листопаді 1992 р. закінчив підготовчу роботу, і прийнято два важливих документи – Договір і Статут організації [6, с. 46]. Як уже зазначалося, у середині лютого 1993 р. у м. Дебрецен було підписано спільну Декларацію міністрів закордонних справ Польщі, Угорщини й України та установчі документи об'єднання "Карпатський єврорегіон" [19, с. 17]. На церемонії підписання були присутні Генеральний секретар Ради Європи К.Лялюм'єр, а також директор Інституту досліджень Схід–Захід (США) Дж.Е. Мроз, які здійснювали загальну підтримку проекту [15, с. 74]. Від України участь у підписанні брав А.Зленко [5, с. 32]. Закарпатську область на міжнародній нараді з питань створення КЄ представляли представник Президента України М.Країло та голова обласної Ради народних депутатів Д.Дорчинець [3, с. 10]. Безумовно, ця подія розглядалася як історична віха на шляху розбудови нової архітектури безпеки і співробітництва у Центральній та Східній Європі. Поява міжнародної асоціації, до якої увійшли карпатські регіони Польщі, Угорщини, Словаччини й України, стала можливою завдяки ініціативам органів місцевого самоврядування і місцевих адміністрацій цих держав при активній підтримці дослідницького інституту Схід–Захід (США) і Ради Європи. Головою української делегації під час підписання Статуту міжрегіональної асоці-

ації "Карпатський єврорегіон" було зроблено зауваження, що Україна бажала б бачити в ній і інші територіальні одиниці, зокрема Львівську, Івано-Франківську і Чернівецьку області. Згодом і ці регіони України увійшли до складу асоціації (у листопаді 1993 р.) [4, с. 289].

На час заснування Карпатського єврорегіону його територія становила близько 53 тис. кв. км., а населення – 5 млн. жителів [18, с. 98]. Сьогодні площа єврорегіону – понад 148 тис. кв. км, сумарна кількість населення перевищує 16 млн. осіб [40; 28, с. 232].

Метою об'єднання прикордонних територій у рамках КЄ на початку 90-х рр. XX ст. було поліпшення умов для працевлаштування громадян у сусідніх державах, облаштування прикордонних переходів, інфраструктури взагалі, спільні зусилля із захисту довкілля та природно-рекреаційних ресурсів. Окрім того, для периферійних територій (стосовно їх розташування щодо національних центрів), які не мають доступу до необхідного капіталу, старих та нових ринків, які саме об'єдналися у Карпатському єврорегіоні, основним стимулом для співробітництва було бажання призупинити соціально-економічний занепад, використовуючи можливості регіональної кооперації.

У 90-х роках XX ст. в орбіту КЄ входило 22 адміністративні одиниці України, Угорщини, Польщі, Словаччини та Румунії [7, с. 99]. За своїм статусом міжрегіональна асоціація "Карпатський єврорегіон" є некомерційною і неприбутковою структурою, яка утворена органами влади прикордонних регіонів як спільний консультативний і координаційний орган із метою сприяння співробітництву між територіальними громадами і місцевими органами влади, як це визначено в положеннях Європейської рамкової конвенції з прикордонного співробітництва [10, с. 2]. Членство в асоціації не виключає вступу її членів та окремих територіально-адміністративних одиниць у двосторонні та багатосторонні взаємовідносини і угоди. Органами асоціації стали Рада єврорегіону, виконавчий директор, секретаріат та робочі групи [32, с. 53]. На основі рішень Ради створюються робочі комісії. На кожні два роки в порядку ротації визначається місце розташування секретаріату. Так, з червня 1993 р. до липня 1995 р. секретаріат КЄ розміщувався в Україні, у м. Ужгород. Очолював Раду голова Закарпатської облдержадміністрації та обласної Ради С.Устич, виконавчим директором було обрано громадянина України М.Буковецького [6, с. 47; 30, с. 252].

У рамках Карпатського єврорегіону здійснювали прикордонне співробітництво чотири області України – Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька, угорські області: Саболч–Сатмар–Берег, Гайду–Бігар, Боршод–Обоуй–Земплен, Яс–Нодькун–Сольнок та міста з обласним статусом Ніредьгаза, Мішкольц, Егер, (м. Дебрецен та область Гевеш в 1995 р. заявили про тимчасове призупинення співро-

бітництва в рамках КЄ), три воєводства Республіки Польща: Кросненське, Жешувське і Пшемисловське та п'ять повітів Румунії: Сату-Маре, Марамуреш, Бігор, Селедж і Ботошань. Виявило бажання вступити до єврорегіону Тарнобжезьке воєводство у Польщі. Ці прикордонні регіони активно співпрацювали між собою. Прикордонні регіони Румунії вступили повноправними членами до Карпатського єврорегіону у квітні 1997 р. До цього два з них – Сату-Маре і Марамуреш – брали участь у його роботі зі статусом спостерігача [38, с. 19].

Незначну участь у співробітництві в рамках Карпатського єврорегіону брали прикордонні регіони Словаччини. Офіційне пояснення наводилося таке, що це пов'язано із зміною адміністративно-територіального поділу в країні. Однак це було наслідком негативного ставлення до асоціації з боку словацького уряду, зокрема прем'єр-міністра Словацької Республіки В.Мечіара. На той час Словаччина мала складні відносини з Угорщиною у зв'язку з питанням угорської національної меншини на території країни. Тож вважалося, що метою створення КЄ є втручання Угорщини у внутрішні справи держав і прагнення зміцнити свій вплив на територіях, що колись входили до Австро-Угорської імперії [10, с. 3].

Щодо виходу із асоціації м. Дебрецен та області Гевеш (Угорщина), то представники цих територій відверто заявили про причини виходу: їх не влаштовував рівень роботи і відсутність вагомих програм діяльності Ради Карпатського єврорегіону на перспективу. Як заявив представник Міністерства закордонних справ України в м. Ужгород, станом на 1996 р. "доводиться з жалем констатувати, що області України за територією і кількістю населення займають домінуюче становище в КЄ, але цього аж ніяк не можна сказати про їх активність (окрім Закарпаття) в згаданій асоціації. По суті, вони й далі лише формально вважаються членами КЄ" [7, с. 105]. Та, незважаючи на певні недоліки, Рада асоціації Карпатського єврорегіону розгорнула послідовну роботу з налагодження співробітництва органів державного управління і самоврядування прикордонних областей у справі розвитку взаємовигідних економічних відносин, налагодження культурних зв'язків. Так, за обсягами прямих іноземних інвестицій, що надходили, зокрема в економіку Закарпаття, Угорщина посідала четверте місце (242 українсько-угорських підприємств), обсяг інвестицій – 30,2 млн. дол. США (9,8% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій, залучених за весь період діяльності). Польща знаходилася на шостому місці (24 українсько-польських підприємств), обсяг інвестицій – 27,1 млн. дол. США (8,8% від загального обсягу). Словаччина займала восьму позицію (109 українсько-словацьких підприємств), обсяг інвестицій – 13,0 млн. дол. США (4, 2 % від загального обсягу). Таким чином, на ці країни Кар-

патського єврорегіону припадало майже 23,0% загального обсягу прямих іноземних інвестицій у краї [12].

Заходи, що здійснюються в рамках Карпатського єврорегіону, не мають за мету вирішення проблем окремих областей країн-учасниць. У рамках єврорегіону перевага надається тим заходам, реалізація яких може позитивно вплинути на вирішення проблем, які стосуються співробітництва всіх суміжних регіонів країн-учасниць асоціації. Важливе значення надається залученню до прикордонних регіонів кредитів, інвестицій та грантів.

Багато корисних проектів у галузі економіки, культури, науки та охорони довкілля профінансовано утвореним у 1994 р. Фондом розвитку Карпатського єврорегіону, який забезпечувався фінансовими ресурсами із американського банку "Мотта" [17, с. 6]. Значну фінансову допомогу в реалізації проектів надавав американський Інститут "Схід–Захід" (у минулому Інститут досліджень "Схід–Захід"). У рамках КЄ активно розвивається співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища. Зокрема, у жовтні 1993 р. відбулась нарада з питань співпраці прикордонних регіонів України, Угорщини, Польщі і Румунії щодо охорони природи і чистоти прикордонних вод. Для фінансування першочергових заходів у басейні р. Тиса було створено міжнародний Фонд відродження р. Тиса. У м. Ужгород діє Центр міжнародної системи аварійного повідомлення у басейні ріки Тиса–Дунай [9, с. 113].

Радою Карпатського єврорегіону було прийнято рішення про вступ КЄ до Асоціації прикордонних регіонів Європи (АПРЄ). На установчій конференції 14–16 листопада 1996 р. у Рейні (Німеччина) керівники АПРЄ прийняли Карпатський єврорегіон як повноправного члена під реєстраційним номером 56 [29, с. 625]. Це мало важливе значення для налагодження корисних контактів з іншими єврорегіонами та фондами. Почали налагоджуватись контакти з єврорегіонами, зокрема, з "Маас–Рейн", який включав в себе прикордонні регіони Бельгії, Голландії і Німеччини. Було налагоджено тісну співпрацю з Базельським єврорегіоном, Радою Європи, Комісією Європейського Союзу, ЮНЕСКО [11, с. 4]

Варто зауважити, що транскордонне співробітництво регіонів України, Угорщини, Польщі, Румунії та Словаччини зосереджено, головним чином, у сфері туризму, прикордонної торгівлі, вищої і середньої освіти, культури. Так, перша конференція приватних підприємців Карпатського єврорегіону відбулась 23 серпня 1994 р. у м. Мішкольц (Угорщина), на яку приїхало понад 50 підприємців та представників місцевих владних структур з КЄ. Конференція, організована Інститутом "Схід–Захід" та мером м. Мішкольц, сприяла кращому розумінню ситуації в приватному бізнесі в асоціації [16, с. 2].

У другому півріччі 1994 р. було створено Асоціацію університетів КЄ, яка об'єднала 24 вищі навчальні заклади України, Угорщини, Словаччини, Румунії й Польщі [8, с. 73]. 16–18 травня 1994 р. у м. Кошице (Словаччина) відбувся семінар на тему "Розвиток допомогових функцій університетів Карпатського єврорегіону", участь в якому взяло понад 40 представників університетів КЄ [16, с. 1].

Важливою подією стало підписання Угоди про Інтеррегіо (трилатеральне співробітництво Закарпатської області, Сату–Марського повіту та області Саболч–Сатмар–Берег) 6 жовтня 2000 р. у м. Ніредьгаза [13, с. 114; 31, с. 82]. Угоду підписали з українського боку – голова Закарпатської обласної державної адміністрації В.Балога й голова Закарпатської обласної Ради І.Іванчо, з угорського – голова Загальних зборів Саболч–Сатмар–Березької області Л.Гелмеці та з румунського – голова Загальних зборів повіту Сату-Маре І.Сабов. Основна мета угоди – розробка дво- або тристоронніх проектів розвитку прикордонних регіонів України, Угорщини, Румунії, обговорення питань про міжнародні пункти перетину кордону, будівництво об'їзних доріг, укріплення дамб на р. Тиса, ряд міжнародних природоохоронних заходів, завершення реставраційних робіт у Мукачівському замку та віднесення його під патронат ЮНЕСКО, а також реалізація проекту з облаштування природно-рекреаційного комплексу на базі соляних озер у районі селища Солотвино Тячівського району та ряду інших [14, с. 4]. Відзначимо, що деякі завдання Угоди про Інтеррегіо впроваджуються в життя досить повільно.

Рада Інтеррегіональної взаємодії Карпатського євро регіону, згідно з позицією Інтеррегіональної спілки Ради КЄ щодо природної катастрофи, викликаної повінню на значній частині територій ряду областей регіону, внесла пропозиції з вирішення та ліквідації наслідків природної катастрофи: 1) проведення комплексного аналізу (експертизи) регулярних повеневих явищ у регіонах р. Тиси; 2) визначення та аналіз забруднення річок, викликаних надзвичайними ситуаціями; 3) визначення системи моніторингу, діючої з 1997 р., у першу чергу щодо якості та кількості поверхневих вод, аналіз отриманих за її допомогою даних, перевірка базових даних та їх результатів; 4) проведення комплексного об'єктивного аналізу виникнення повеней; 5) визначення змінності тенденцій кількості води за весь контрольний період (із 1997 р.), аналіз цих тенденцій, особливо тих, які стосуються причин утворення повеней; 6) розвиток системи попередження повеней тощо [11, с. 3].

Позитивно вплинули на зміцнення інституційного потенціалу Карпатського єврорегіону міжнародні ініціативи. Зокрема, у 2003 р. було підписано, а у 2006 р. введено в дію Карпатську конвенцію, що стала основою для співпраці та координації регіональної політики різних

країн. Карпатську конвенцію підписали Чехія, Угорщина, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина та Україна. Серед пріоритетних напрямів міжрегіонального співробітництва було визначено: комплексний підхід до управління земельними ресурсами на засадах сталого розвитку, просторове планування, розвиток транспортно-логістичних мереж та інфраструктурних об'єктів, сприяння розвитку туризму, промисловості та енергетики, культури та освіти [1].

Слід також відзначити, що за період існування Карпатського єврорегіону в його рамках реалізовано низку проектів транскордонного характеру. У рамках програм сусідства «Україна-Словаччина-Угорщина» профінансовано чотири проекти від Закарпатської області на загальну суму 2,75 млн. євро, а саме: «Розвиток Берегівської транскордонної польдерної системи в басейні річки Тиса» – 0,72 млн. євро, «Чиста вода» – 0,6 млн. євро, «Транскордонні можливості розвитку транспортної логістики» – 0,54 млн. євро, «Покращення транскордонного автомобільного руху через будівництво об'їзної дороги навколо м. Берегово» – 0,9 млн. євро. Крім того, в Закарпатті спільно з угорськими партнерами реалізовується ще кілька проектів. Серед них – створення інформаційно-туристичних центрів у містах Берегово та Ужгород; розробка та впровадження транскордонної програми медико-соціальної реабілітації на базі обласної дитячої клінічної лікарні; розробка комплексного українсько-угорського підходу до спільних протипаводкових заходів; дослідження стану використання біомаси в прикордонному регіоні тощо [39].

У 2008 р. національним представництвом України в Карпатському Єврорегіоні було засновано Асоціацію органів місцевого самоврядування «Єврорегіон Карпати-Україна». Членами асоціації стали 63 органи місцевого самоврядування та їх асоціації: 2 обласні ради, 21 районна рада, 5 міських рад, 2 селищні ради та 30 сільських рад, а також 3 об'єднання: Асоціація гірських районів Львівщини «Бойківські Бескиди», Асоціація органів місцевого самоврядування регіону Гуцульщини та Асоціація місцевих рад «Ради Львівщини» [27].

Відзначимо, що, дійшовши консенсусу, учасники міжрегіональної асоціації "Карпатський єврорегіон" 6 грудня 2002 р. прийняли "основний закон" – конституцію. Було приведено у відповідність реальну конструкцію і формальні норми, якими регулюється діяльність Карпатського єврорегіону. Зокрема, внесені зміни можна розділити на три групи:

1) основними робочими органами стали національні представництва;
2) докорінно змінилась модель головного виконавчого органу асоціації – Міжнародного секретаріату;

3) змінено порядок формування та компетенції вищого органу Карпатського єврорегіону – Ради КЄ [24, с. 13].

Важливим став 2008 – ювілейний – рік для Карпатського єврорегіону, адже виповнилось п'ятнадцять років від часу створення асоціації. Відтак 17 квітня 2008 р. в м.Ніредьгаза (Угорщина) відбулося урочисте засідання Ради міжрегіонального формування. Ювілейній даті присвятив своє ґрунтовне дослідження угорський вчений, член Ради І. Шулі-Закар (Sűli-Zakar István) [36].

Хоча за 20 років регіон Центральної та Східної Європи зазнав значних змін, Карпатський єврорегіон продовжував здійснювати своє важливе політичне покликання – сприяти забезпеченню регіональної безпеки і стабільності, розбудові прикордонної інфраструктури, формуванню атмосфери міжрегіональної співпраці. У тому ж таки 2008 р. було засновано міжнародний туристичний маршрут «Карпатський єврорегіон», реалізація якого сприяє розвитку туризму, сфери послуг, що надає стимули для розвитку місцевої економіки [1].

Щодо діяльності Карпатського єврорегіону на міжнародній арені, то слід звернути увагу на те, що 9 березня 2009 р. на зустрічі депутатів Європейського Парламенту у Страсбурзі представники української, польської, словацької національних частин єврорегіону представили євродепутатам концепцію майбутньої програми розвитку Карпат. Ініціатором зустрічі виступив Т. Поремба, депутат Європейського Парламенту від Польщі. Під час зустрічі було презентовано стратегічну концепцію "Карпатський Горизонт 2020", метою якої є реалізація в рамках Карпатського єврорегіону окремої операційної програми ЄС "Карпатський простір" у фінансовій перспективі на 2014-2020 рр. [23]. На засіданні Карпатського єврорегіону 29 квітня 2009 р. під назвою «Про перспективи залучення міжнародної технічної допомоги для розвитку Карпатського єврорегіону» було прийнято документи, в яких зазначалось, що на фінансову перспективу ЄС у 2007-2013 рр. українська сторона Карпатського єврорегіону могла брати участь у деяких програмах Європейського Союзу. У зв'язку з цим, Українська національна рада Карпатського єврорегіону вирішила:

1) інформувати органи місцевого самоврядування Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей про наявні можливості отримання коштів з програм Європейського Союзу;

2) сформувати робочі групи для підготовки проектів до програм ЄС з урахуванням інтересів Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської та Чернівецької областей за такими напрямами: сприяння розвитку туризму, створення умов для підприємництва, розбудова спроможності регіональної транскордонної співпраці, сприяння органам місцевого самоврядування Карпатського єврорегіону у розробленні проектних заявок та їх подачі органам управління Програм ЄС [26].

Відзначимо, що дослідники єврорегіонів неоднозначно оцінюють їх діяльність, у тому числі й Карпатського єврорегіону. З точки зору традиційних підходів до безпеки, що наголошують на воєнних чинниках і державі як ключовому акторові безпеки, єврорегіон, як інституційна рамка для міжрегіонального прикордонного співробітництва, не є актором безпеки й не в змозі вирішувати важливі проблеми останньої. Однак можна виділити принаймні кілька питань безпеки, у зв'язку з якими Карпатський єврорегіон міг би стати партнером урядів країн-учасниць і міжнародних асоціацій. Такими питаннями є: прикордонна злочинність та економічна безпека.

За період діяльності Карпатського єврорегіону було впроваджено ряд проектів транскордонного співробітництва. Найбільш ефективним є співробітництво щодо вирішення проблем захисту Закарпаття від паводкових вод, що здійснюється в рамках міждержавних угод між урядом України та урядами Угорщини, Словацької Республіки і Румунії. За рахунок бюджету Програми малих проектів з прикордонного співробітництва 2001р. реалізовувалися два проекти, бенефіціантом яких було Агентство регіонального розвитку та транскордонного співробітництва "Закарпаття": "Ініціатива розвитку транскордонного співробітництва в Карпатському єврорегіоні" та "Карпати 2003-2011 – запровадження стратегічного підходу транскордонного співробітництва у Карпатському регіоні". У рамках програми Фонду розвитку Карпатського єврорегіону реалізовано кілька проектів за участю обласних установ і організацій [21, с. 126].

У січні 2010 р., під час зустрічі голови Закарпатської облради М.Кічковського з колективом Міжнародної асоціації інституцій регіонального розвитку "МАІРР", відбулось ознайомлення зі структурою, завданнями, досвідом та напрямами діяльності асоціації, обговорено шляхи формування тісної співпраці між владним та громадським секторами у сфері поліпшення прикордонного та міжнародного співробітництва як у рамках Карпатського єврорегіону, так і на основі двосторонніх угод Закарпатської області з регіонами сусідніх країн. Одним із важливих питань зустрічі була організація і проведення в м.Ужгород 22-24 квітня 2010 р. Міжнародної конференції "Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи" [23].

У 2009 р. було створено Карпатський консорціум, зорієнтований на координацію роботи національних представництв Польщі, Словаччини та України. Пріоритетні напрями міжрегіонального співробітництва визначені також у Рекомендації 296 «Сталий розвиток гірських регіонів та досвід Карпатських гір» Конгресу місцевих та регіональних влад (2010 р.). Відповідно до положень цього документа управлінський склад Карпатського єврорегіону має активно залучати громадськість

до процесу прийняття рішень, зокрема у сферах територіального планування, захисту навколишнього природного середовища, ощадливого використання природних ресурсів гірських територій; у напрямі реалізації дієвої соціальної політики, стимулювання розвитку регіональної економіки та покращення ситуації на місцевому, регіональному ринку праці. Конгрес рекомендував органам місцевої та регіональної влади активізувати міжрегіональну співпрацю у рамках Карпатського єврорегіону, а також забезпечити інституційну підтримку Стратегії розвитку Карпатського регіону у рамках Карпатської конвенції. З огляду на це, Закарпатська обласна рада ініціювала підготовку Державної програми сталого розвитку Українських Карпат. Також було розпочато проект «Мережа місцевого розвитку Карпатського єврорегіону – можливості для України 2013–2014». Поряд з українською стороною Карпатського єврорегіону впровадженням проекту займалися і партнери з країн Вишеградської групи (Польща, Словаччина та Чехія). У процесі реалізації проекту створювалися сприятливі передумови для стимулювання економічного та соціально-культурного розвитку української частини Карпатського єврорегіону [1].

Серед прорахунків у роботі асоціації «Карпатський єврорегіон» варто відзначити хронічний дефіцит коштів та безсистемний характер фінансування проектів у межах КЄ. Державна програма розвитку транскордонного співробітництва на 2011– 2015 рр. в Україні не була профінансована у повному обсязі. Поряд з цим існують проблеми і в системі європейського фінансування діяльності Карпатського єврорегіону. Так, транскордонна співпраця у межах КЄ фінансується Європейським Союзом не в рамках окремої операційної програми ЄС, а за рахунок суміжних програм транскордонного співробітництва. Серед таких програм варто виділити: програми Європейського Інструменту партнерства та добросусідства (Україна – Польща – Білорусь, Україна – Словаччина – Угорщина – Румунія та Україна – Румунія – Молдова); програми територіальної співпраці Європейського Союзу у 2007–2013 рр. (Польща – Словаччина; Словаччина – Угорщина; Угорщина – Румунія); програми транснаціональної співпраці країн Європейського Союзу у 2007–2013 рр. між країнами Центральної Європи та Південно-Східної Європи тощо [1].

Станом на 2015-2020 рр. виникла нагальна потреба визначення спільної позиції країн-членів міжнародної асоціації «Карпатський єврорегіон» щодо необхідності реалізації єдиної операційної програми ЄС для регіону Карпат. Для цього до Європейської Комісії було подано спільну програму пропозицій урядів Польщі, Румунії, Угорщини та України щодо конкретних інституційних та фінансових проблем Карпатського регіону [28, с. 234]. Адже з початком безвізового режиму

українська сторона зіткнулася з необхідністю вдосконалення прикордонної інфраструктури, зокрема на Закарпатті, яке межує з чотирма країнами – членами Європейського Союзу.

Підсумовуючи, слід відзначити, що, попри всі позитивні моменти діяльності Карпатського єврорегіону, існували й певні протиріччя серед членів КЄ, які гальмували його роботу. Зокрема, нормальній діяльності утворення перешкоджало намагання сусідів (Словаччини і Румунії) не допустити геополітичного впливу Угорщини в регіоні. Іншою перешкодою було те, що виникали труднощі з фінансуванням спільних проектів, оскільки фінансова допомога Європейського Союзу Угорщині, Словаччині і Польщі здійснювалася в рамках програми PHARE. Тепер для них основною стала програма INTERREG III (Особливий інструмент для підтримки програм транскордонної, транснаціональної та міжрегіональної співпраці між державами-членами ЄС у рамках Європейської політики сусідства і транскордонної співпраці з третіми країнами), а для України основною програмою і надалі залишається TACIS, яку замінює Інструмент Європейського сусідства і партнерства (ІЄСП).

Однією з причин кризи Карпатського єврорегіону стало те, що в його розвитку вчасно не були враховані геополітичні зміни. Із входженням Угорщини, Словаччини, Польщі, Румунії до складу Європейського Союзу за кордоном ЄС опинилася Україна. Звичайно, цей фактор вніс свої незручності у систему транскордонного співробітництва. Однак більш прозорими і відкритими стали кордони між країнами регіонів-учасників КЄ. Адже членами Карпатського єврорегіону був ініційований режим малого прикордонного руху, який успішно застосовувався не тільки Угорщиною, а й Словаччиною та Польщею на кордоні з Україною. Потрібно звернути увагу і на те, що більшість проблем транскордонної співпраці є типовими для тих єврорегіонів, в яких бере участь Україна. Серед них варто виокремити такі: суттєва різниця в рівні розвитку держав-учасниць, у темпах і обсягах адміністративних трансформацій; різний рівень транспортної, в тому числі прикордонної інфраструктури; істотні відмінності у митному і податковому законодавстві; відсутність необхідної кількості банків, готових провадити розрахунки і видавати кредити транскордонним підприємствам. Серед проблем правового характеру існує нагальна потреба перерозподілу обсягів повноважень між центральною та регіональною владою і делегування в регіони права самостійно вирішувати питання прикордонного співробітництва. Та, незважаючи на недоліки, слід відзначити позитивну роль створення та функціонування асоціації "Карпатський єврорегіон".

3. Проблеми сучасного розвитку Карпатського єврорегіону та його перспективи

Як вже зазначалося, нині перед єврорегіональним рухом постали виклики, які спричинили його серйозну, системну кризу. Мало хто буде заперечувати, що Карпатський єврорегіон переживає не найкращі часи. Використовуючи медичну термінологію, можна сказати, що він хворий, навіть важко хворий. Чому він доведений до такого стану, чому вчасно не лікувався – питання до ескулапів, людей, які повинні були опікуватися його розвитком протягом останнього десятиліття.

В якійсь мірі можна заспокоювати себе тим, що в кризовому стані перебувають більшість із створених свого часу на новому східному кордоні Європейського Союзу єврорегіонів. До прикладу, в Балтійському сегменті нового східного кордону ЄС створено п'ять різних єврорегіонів. Із них, за оцінкою експертів, тільки один (єврорегіон «Балтика») працює більш-менш задовільно.

Відомо, щоб ефективно лікувати хворого, вкрай важливо поставити вірний діагноз. Спробуємо дати власну версію цього діагнозу, представити розуміння того, чому Карпатський єврорегіон потрапив у системну кризу.

Найголовніший виклик Карпатському єврорегіону, на наш погляд, пов'язаний із зміною пріоритетів в його розвитку. Що мається на увазі?

Як вже зазначалося, транскордонне співробітництво, а Карпатський Єврорегіон є формою цього співробітництва, виконує три основні функції: практичну, комунікаційну та геополітичну.

Та форма, та організаційна структура Карпатського єврорегіону, в якій він був створений і в якій він продовжує існувати понині, визначалася потребами виконання головним чином геополітичної і комунікаційної функцій. Можна з упевненістю констатувати, що ця місія ним успішно виконана. Те, що між державами в цьому регіоні сьогодні існують такі дружні і конструктивні відносини, є й певна заслуга Карпатського єврорегіону.

Одна із головних причин кризи Карпатського єврорегіону, що у його розвитку вчасно не були враховані серйозні геополітичні зміни, що відбулися в Європі, зокрема розширення Європейського Союзу на Схід, а в зв'язку із цим перегрупування функцій, висунення на перший план прагматичної функції транскордонного співробітництва.

Сьогодні у міжнародному співтоваристві учасників та прихильників транскордонного співробітництва щораз частіше вживають *трендове слово «ефективність»*. Це означає, що найрізноманітніші суб'єкти ТКС дедалі більше переймаються *конкретними і відчутними результатами* транскордонної комунікації. Карпатський єврорегіон, якщо

він хоче бути успішним, має задовольнити ці очікування.

Проте єврорегіони у їх нинішньому вигляді не зовсім готові до повноформатного виконання цієї функції.

По-перше, сподівання на бурхливий розвиток ініціативи представників бізнесу (реалізація інвестиційних проектів, створення спільних підприємств тощо) з обох сторін кордону, як показує практика, далеко не завжди справджуються. Для цього потрібен час і покращення макроекономічних умов.

По-друге, донорами вагомих єврорегіональних проектів не в змозі бути також регіональні та місцеві бюджети. На відміну від західних аналогічних суб'єктів, вони мають кволі, слабкі бюджети (як у нас звикли казати, це – бюджети виживання, а не розвитку). Так, вони роблять якісь разові фінансові вливання в єврорегіони, особливо, на першому етапі. Але, як правило, не більше.

По-третє, при всій важливості технічної допомоги, що надавалася тими чи іншими структурами (наприклад, у випадку Карпатського єврорегіону – Нью-Йоркським Інститутом «Схід-Захід») при виникненні єврорегіону, така допомога теж обмежена в ресурсному відношенні та не може бути систематичною.

По-четверте, не в змозі серйозно вплинути на реалізацію спільних проектів і спеціальні фонди, які створюються при єврорегіонах і поповнюються за рахунок спонсорських внесків (скажімо, Карпатський Фонд при Карпатському єврорегіоні).

По-п'яте, для розвитку економічної співпраці велику проблему створює недостатнє і неякісне інформаційне забезпечення, найперше статистичне.

Що ж робити?

Потрібне перезавантаження, реструктизація існуючого Єврорегіону.

При цьому реформуванні слід дотримуватися двох принципів:

1) принципу інновації. Двічі вступити в одну і ту ж ріку вступити неможливо. Намагання триматися за минуле, чи, більш того, реанімувати сьогодні, у другому десятилітті ІІІ тисячоліття те, що було закладено на початку 90- х років минулого століття – ці намагання приречені на невдачу. Робити це – означає даремно гаяти час;

2) принципу раціонального використання (абсорбції) напрацьованого в Європі досвіду.

Саме тому третій Європейський Форум із транскордонного співробітництва, що відбувся в Кишиневі в листопаді 2012 року, дав керівникам країн Карпатського ареалу рекомендацію спиратися на позитивний північноєвропейський досвід:

Один із найкращих зразків для реформування Карпатського єврорегіону є успішно діючий єврорегіон «Карелія». Саме тому за-

значений Європейський Форум із транскордонного співробітництва зазначив: «Керівним органам Асоціації «Карпатський єврорегіон» рекомендується вивчити кращі напрацювання в діяльності «Єврорегіону Карелія» і використати цей позитивний досвід для нарощення співробітництва між прикордонними регіонами Польщі, Румунії, Угорщини, Словаччини та України».

На жаль, ці вкрай важливі практичні рекомендації авторитетного міжнароднго форуму на сьогодні проігноровані як урядами України, Угорщини, Словаччини, Румунії, Польщі, так і представниками керівних органів Карпатського Єврорегіону.

Інститут транскордонного співробітництва (м.Ужгород, Україна) активно працює над віднайденням способу активізації роботи, а якщо точніше, ефективної реанімації Карпатського європегіону. Зокрема, завершується робота зі створення «Моделі реструктуризації та оптимізації діяльності Карпатського єврорегіону», що включає три основні функціональні блоки:

- Інструментальний.
- Фінансовий.
- Організаційний.

Формула успіху цієї моделі: ефективне управління, диверсифіковані фінансові інструменти, макрополітичний лобінг.

В разі практичної реалізації цієї моделі можна досягнути суттєвої оптимізації діяльності Карпатського єврорегіону, забезпечити добрі перспективи його майбутнього розвитку.

До першої частини:

1. Артьомов І.В. Єврорегіон – основна інституційно-організаційна форма транскордонного співробітництва // Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія. – Ужгород: МПП «Гражда», 2012. – С. 322-341.

2. Балян А.В. Форми та механізми активізації єврорегіонального транскордонного співробітництва України та держав Центральної Європи // Науковий вісник УжНУ. Серія «Економіка». – Ужгород, 2005. – Вип. 17. – С. 80-88.
3. Біла С., Романова В. Карпатський єврорегіон як чинник європейської інтеграції України // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 3 (28). – С. 78-88.
4. Білак Г.Г. Міжнародне співробітництво з екологічних проблем країн-членів Карпатського єврорегіону // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Економіка». – Мукачево: Вид-во МДУ, 2015. – Вип. 1(3). – С. 124-128.
5. Буглай Н.М. Польща в реалізації євроінтеграційного курсу України: міжрегіональне співробітництво (1999-2008 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія». – К., 2009. – 20 с.
6. Буковецький М. Прикордонне співробітництво між країнами Центральної Європи: приклад Карпатського єврорегіону // Будівництво нової Європи: прикордонне співробітництво у Центральній Європі. – Ужгород: Закарпаття, 1997. – С. 105-111.
7. Буковецький М. Карпатський єврорегіон: передумови створення і перспективи розвитку // Регіональні студії. – 2001. – Вип. 1. – С. 38-44.
8. Бунда В., Бунда В., Мовчан І. Моделювання, прогнозування та оцінка надзвичайних паводкових ситуацій в Карпатському єврорегіоні // Перспективні напрями і способи реалізації інноваційних технологій у системі європейської вищої освіти: у 2-х кн. – Ужгород: ЗакДУ, 2010. – Кн. 1. – С. 197-205.
9. Ващук Ф., Передрій О. Карпатський єврорегіон: здобутки і проблеми // Економіка Закарпаття сьогодні і завтра: шляхи виходу з кризи. – Ужгород, 1997. – С. 235-237.
10. Вербовська Л.С. Енергетична безпека як головна складова транскордонної співпраці в рамках функціонування Карпатського єврорегіону // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2016. – Вип. 12. – С.130-136.
11. Віднянський С., Вовканич І. Транскордонне співробітництво України: історіографічні інтерпретації досвіду Карпатського єврорегіону // Міжнародний науковий вісник. – Ужгород, 2015. – Вип. 2 (11). – С. 16-32.
12. Воронюк Ю.Ю., Беспалько Р.І. Актуальні питання впорядкування земель Карпатського єврорегіону // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія «Технічні науки». – 2016. – Вип. 3 (75). – С. 181-187.
13. Гарагонич В.В. Проблеми становлення та розвитку Карпатського єврорегіону і його участь в інтеграційних процесах // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участь в інтеграційних процесах: матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., Луцьк 16–17 жовтня 2008 р. – Луцьк: Вежа, 2008. – С. 310-314.
14. Гарагонич В.В. Прикордонне співробітництво України з країнами Центрально-Східної Європи та його значення для розвитку транскордонної співпраці на сучасному етапі [Електронний ресурс] // Історичний архів. – 2010. – Вип. 4. – Режим доступу: http://lib.chdu.edu.ua/pdf/historyarchive/38/18.pdf
15. Гоблик В. Перспективи транскордонного співробітництва в умовах розширеного Євросоюзу // Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної конференції (м. Ужгород, 24-25 травня 2007 р.). – Ужгород: Ліра, 2007. – С. 218-230.
16. Головач Ю.В. Карпатський єврорегіон як форма транскордонного співробітництва України з країнами ЄС [Електронний ресурс] // Актуальные проблемы современных наук – 2010 (м-лы конф.). – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/ 67853.doc.htm

17. Горбовий В., Литвин Г. Системні проблеми Карпатського єврорегіону та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] // Транскордонне співробітництво на нових східних кордонах ЄС: матеріали міжнародної конференції (15-16 квітня 2009 р., м. Ужгород). – Ужгород: Ліра, 2009. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/Mitryaeva2009/20.pdf
18. Дацків Р.М. Транскордонні економічні зв'язки Карпатського єврорегіону та їх ефективність: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». – К., 1999. – 19 с.
19. Дяченко Б.І., Чегіль В.І., Сані С.Л., Товтин О.М. Карпатський єврорегіон – шлях до «Європи регіонів» // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – Ужгород: УжНУ; Ліра, 2005. – Вип. 17. – С. 88-93.
20. Жулканич О. Регіон в системі зовнішньоекономічних відносин. – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – 200 с.
21. Івах Я.Є. Геоекологічна ситуація в Карпатському єврорегіоні // Економіко -, соціально – і еколого-географічні проблеми західноукраїнського прикордоння: зб. наук. праць. – Львів: ЛДУ, 1997. – С. 191-201.
22. Карпатський єврорегіон і його роль в умовах розширеного ЄС / А.Панов, В.Приходько, І.Огнівець та ін. // Регіональна політика ЄС після його розширення: аналітичні оцінки. – Ужгород: Ліра, 2004. – С. 175-240.
23. Кваша О.С. Транскордонне співробітництво України з країнами ЄС: проблеми та перспективи Карпатського єврорегіону // Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського. – Миколаїв, 2014. – Вип. 5.2 (101). – С. 83-88.
24. Кіш Є. Роль Карпатського єврорегіону у розвитку транскордонного співробітництва держав Центрально-Східної Європи // Регіон: стратегія та пріоритети. – Харків, 2002. – № 1-2. – С. 12-15.
25. Кіш Є. За стандартами транскордонної взаємодії // Політика і час. – 2003. – № 10. – С. 79-84.
26. Кіш Є. Система міжрегіонального співробітництва України з країнами Центральної Європи [Електронний ресурс] // Історія науки і біографістика. – 2008. – № 1. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2008-1/08kebkce.pdf
27. Кіш Є., Шолох Ю. Стратегічний вимір співробітництва між прикордонними регіонами в Центральній Європі // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Міжрегіональне співробітництво: стан та перспективи. – Львів, 2007. – Вип. 4(66). – С. 113-123.
28. Кордони єднання. Проблеми міжетнічних відносин у Карпатському єврорегіоні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Кордони єднання», 19-21 квіт. 2001 р., Ужгород / Закарпат. обл. рада, Закарпат. обл. держ. адміністрація та ін. – Ужгород : Карпати, 2001. – 78 с.
29. Коцан Р.І. Становлення та розвиток транскордонного співробітництва на українсько-польському прикордонні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». – Чернівці, 2012. – 22 с.
30. Кулина С.Я. Державне регулювання транскордонного економічного співробітництва: автореф. дис. ... канд. ек. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством». – Львів, 2008. – 24 с.
31. Кулчар Т.Ф. Карпатський єврорегіон як основна форма транскордонного співробітництва в контексті східного розширення ЄС // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013. – Вип. 1 (30). – С. 124-129.

32. Кундрик В.А. Економіко-екологічний потенціал Карпатського єврорегіону (закарпатський аспект) // Країни Центрально-Східної Європи в умовах глобалізації: історико-методологічний, політико-правовий та економічний аспекти. – Ужгород: ЗакДУ, 2010. – С. 254-269.
33. Кушнір Н.О. Еколого-економічна ситуація Карпатського єврорегіону в умовах розвитку інтеграційних процесів // Проблеми розвитку прикордонних територій та їх участі в інтеграційних процесах: зб. матеріалів VI міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 5-16 жовтня 2009 р.). – Луцьк, 2009. – С. 277-281.
34. Кушнір Н.О. Співробітництво Закарпатської області в системі Карпатського єврорегіону та європейської інтеграції // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2009. – Вип. 4. – С. 126-129.
35. Кушнір Н.О. Соціально-економічні аспекти розвитку прикордонного регіону в контексті євроінтеграції: дис. канд. екон. наук: 08.00.05. – Ужгород, 2012. – 216 с.
36. Лазар Н. Роль єврорегіонів у розв'язанні етнонаціональних проблем (на прикладі єврорегіону «Карпати») // Єврорегіони: потенціал міжетнічної гармонізації: зб. наук. пр. – Чернівці: Букрек, 2004. – С. 238-246.
37. Лендьел М. Досвід Карпатського єврорегіону: поштовх до переосмислення моделі транскордонного співробітництва // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів. – К.: Логос, 2000. – С. 35-49.
38. Луцька Н.І. Розвиток єврорегіонів в системі транскордонного співробітництва України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». – К., 2011. – 19 с.
39. Мателешко Ю.П. Головні аспекти та проблеми дослідження Карпатського єврорегіону в українській науці (1993-2013) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013. – Вип. 2 (31).– С. 177-183.
40. Мателешко Ю.П. Карпатський єврорегіон: проблеми дослідження та діяльності (історіографічний аспект) // Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук: матер. IV всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 15 липня 2014 р.): у 2-х частинах. – Дніпропетровськ: ТОВ «Інновація», 2014. – Ч. 2. – С. 129-132.
41. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи. – Львів: ІРД НАН України, 2003. – 222 с.
42. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: монографія. – Львів: ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
43. Мікула Н., Засадко В. Транскордонне співробітництво України в контексті євроінтеграції: монографія. – К.: НІСД, 2014. – 316 с.
44. Мітряєва С. Карпатський єврорегіон – інструмент євроінтеграційної стратегії України // Стратегічна панорама. – 2005. – № 1. – С. 42-51.
45. Мітряєва С., Дулеба О. Роль Карпатського єврорегіону в зміцненні безпеки та стабільності в Центрально-Східній Європі / С.Мітряєва, О.Дулеба // Регіональні студії: науковий збірник. – Ужгород: Ліра, 2001. – Вип. 1. – С. 69-73.
46. Пак В. Підвищення ефективності співробітництва в межах Карпатського єврорегіону у сфері міждержавного регіонального управління // Ефективність державного управління. – 2016. – Вип. 3 (48). – Ч.1. – С. 167-173.
47. Панов А.В. Єврорегіони як інструмент прикордонного (транскордонного) співробітництва // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – Запоріжжя, 2011. – Вип. 8. – С. 20-26.
48. Пантьо О., Свєженцева О. Використання інституційного досвіду єврорегіону «Альпійський простір» в контексті міждержавного співробітництва в рамках Карпатського єврорегіону // Міжнародний науковий вісник. – Ужгород, 2015. – Вип. 2 (11). – С. 195-200.

49. Парубчак І., Голось Я. Публічне управління розвитком екологічної політики Карпатського єврорегіону в транскордонних відносинах Україна – Польща // Публічне управління та митне адміністрування. – 2016. – № 2 (15). – С. 130-136.
50. Передрій О.С. Карпатський єврорегіон: проблеми тактики і стратегії // Проблеми економічного та соціального розвитку регіону і практика наукового експерименту: наук.-техн. зб. – К.-Ужгород, 1996. – Вип. 12. – С. 10-16.
51. Передрій О.С., Ємець Г.С. Карпатський єврорегіон: від одностороннього до багатостороннього співробітництва // Проблеми співробітництва прикордонних територій України та Польщі: зб. наук. пр. – Варшава-Київ, 1995. – С. 193-199.
52. Передрій О.С., Мадяр Р.О. Еволюція досліджень транскордонного співробітництва України // Науковий вісник ЗакДУ. Серія «Економічні науки». – Ужгород: Видавничий центр ЗакДУ, 2008. – Вип. 8. – С. 8-16.
53. Перхач О. Карпатський єврорегіон: еколого-географічні проблеми // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Львів: ЛНУ, 2006. – Вип. 33. – С. 319-325.
54. Приходько В.П., Сергієнко Т.С., Сюсько І.М. Карпатський єврорегіон // Нариси історії Закарпаття. – Ужгород, 2003. – Т. ІІІ (1946-1991). – С. 268-278.
55. Режим інвестування у Карпатському єврорегіоні / Інститут досліджень проблем Сходу-Заходу; ред. В.Гудак. – Ужгород: Карпати, 1997. – 62 с.
56. Роїк Н.Г. Інституційна транскордонна співпраця в контексті розширення ЄС: проблеми та перспективи Карпатського єврорегіону [Електронний ресурс] // Гілея. – 2011. – № 43. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_43/Gileya43/P29_doc.pdf
57. Рябінін Є.В. Транскордонне співробітництво в системі процесів регіональної інтеграції України (політологічний аналіз). – Маріуполь, 2011. – 157 с.
58. Скиба І.І. Карпатський єврорегіон (1993-2013 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013. – Вип. 1 (30). – С. 63-72.
59. Стефурак О.Д., Чайковська Т.В. Проблеми розвитку Карпатського єврорегіону та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] // Актуальные проблемы современных наук – 2009 (мат-лы конф.). – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/17_APSN_2009/Economics/48327.doc.htm
60. Стецяк І.П. Єврокарпатський регіональний центр освіти (Україна, Угорщина, Словаччина, Румунія) // Науковий вісник Закарпатського інституту ім. Августина Волошина. – Ужгород: Гражда, 2001. – Вип. 1. – С. 44-46.
61. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його роль в процесі європейської інтеграції України [Електронний ресурс] // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 15: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С. В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – Режим доступу: crs.org.ua/assets/files/cross-border.doc
62. Торпоі Й. Успішні транскордонні туристичні проекти в Карпатському єврорегіоні // Регіональна політика і транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: зб. наук. пр. за матеріалами міжнародної конференції (м. Ужгород, 24-25 травня 2007 р.). – Ужгород: Ліра, 2007. – С. 437-445.
63. Уманців Б. Геополітичні фактори розвитку Карпатського єврорегіону // Стратегія сталого розвитку Закарпаття: еколого-економічні та соціальні моделі (Матеріали регіональної науково-практичної конференції, 30 листопада 2001 р.). – Ужгород: Патент, 2001. – С. 436-444.
64. Устич С., Білак О., Мірошніков Д. Розвиток Карпатського єврорегіону: досвід минулого, проблеми сучасного та перспективи майбутнього // Міжнародний науковий вісник. – Ужгород, 2015. – Вип. 2 (11). – С. 252-256.

65. Химинець В.В. Карпатський єврорегіон у контексті євроінтеграційних планів України // Економіка природокористування і охорони довкілля: зб. наук. пр. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – С. 154-159.
66. Шеба В. Співпраця музеїв країн Карпатського єврорегіону і її перспективи в рамках Асоціації музеїв // Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею. – Ужгород: Патент, 2002. – Вип. 5. – С. 3-4.
67. Шолох Ю.М. Карпатський єврорегіон – стратегічні імперативи розвитку в рамках розширеного на схід Європейського Союзу // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Економіка». – Ужгород, 2007. – Вип. 21. – С. 55-59.
68. Шолох Ю.М. Особливості розвитку стратегії транскордонного співробітництва регіону в умовах розширення ЄС (на прикладі прикордонного регіону Закарпатської області): дис. канд. екон. наук: 08.00.05. – Велика Бакта, 2010. – 230 с.
69. Юринець О. Карпатський єврорегіон як важлива складова європейської інтеграції України // Міжнародні інтеграційні процеси: історичний досвід, сучасні виклики та перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Львів: Сорока, 2015. – С. 102-107.
70. Brie M. European instruments of cross-border cooperation. Case study: the Romanian-Ukrainian border // Identities, citizenship and democracy: 20 years after. – Brüssel: Bruylant, 2010. – P. 265-280.
71. Carpathian Euroregion and external borders of the Enlarget European Union confronting the effects of Schengen. – Kosice, 2003. – 178 p.
72. Carpathian Euroregion: Prospects for Economic Trans-border Co-operation [Електронний ресурс]. – Prešov-Uzhgorod, 2001. – Режим доступу: http://www.euroekonom.sk/download2/male-a-stredne-podnikanie/Carpathian-Euroregion-Prospects-for-Economic-Trans-border-Co-opreration.pdf
73. Chiriac C. Administrative Units within the Carpathian Euroregion. Comparative Analysis // Cross-border cooperation: models of good practice in Carpathian Region. – Bucharest, 2014. – P. 159-171.
74. Dediu F. Participarea României la realizarea unor inițiative în domeniul cooperării transfrontaliere euroregionale // Buletinul Universitatii Nationale de Aparare «Carol I». – 2007. – Nr. 4. – P. 206-223.
75. Dogot C. Romanian Local Administrations and Their Activities in Carpathian Euroregion // Cross-border cooperation: models of good practice in Carpathian Region. – Bucharest, 2014. – P. 172-187.
76. Eberhardt P. Problematyka tzw. euroregionów na wschodnim pograniczu Polski // Węzłowe problemy współpracy przygranicznej. – Warszawa, 1994.– S. 55-73.
77. Fejes Z. A határon átnyúló együttmőködések jogi és közigazgatási feltételei. Különös tekintettel a magyar határrégiókra. – Szeged, 2010. – 252 o.
78. Greta M., Otto J. The importance of swiss grants for creation of the Carpathian Euroregion marketing // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Логістика. – 2013. – № 762. – С. 54-61.
79. Ičo T. Dvadsať rokov Karpatského euroregiónu 1993 – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tiborico.estranky.sk/clanky/dvadsat-rokov-karpatskeho-euroregionu--1993---2013.html
80. Kiss É., Kovács K. Medzietnické vsťahy v národnostnzmešaných oblastiach Karpatského euroregionu. Stav a moznosti ich monitorovania. – Prešov: PSEI, 2002. – P. 44-59.
81. Kordela-Borczyk Z. The Case for Economic Cooperation and Development in the Central Carpathian Region: The Euroregion Model [Електронний ресурс] // Global Security Fellows Initiative. – 1996. – Режим доступу: https://www.dartmouth.edu/~gsfi/gsfiweb/htmls/papers/text4.htm

82. Kovach V.I. Carpathian euroregion as an example of euroregional cross-boundary cooperation // Економіка АПК. – 2015. – № 11 – С. 96-101.
83. Malikowski M., Malicki K., Kotarski H. Euroregion Karpacki a akcesja Polski do Unii Europejskiej // Granice i pogranicza nowej Unii Europejskiej. – Kraków: Nowos, 2005. – S. 77-97.
84. Miclăuş G., Horea N. Instrumente de cooperare ale colectivităților locale și regionale în cadrul național și internațional // Revista Transilvană de Ştiinţe Administrative. – 2000. – Nr. 1 (4). – P. 81-91.
85. Mitryayeva S. Role of the Carpathian Euroregion in strengthening security and stability in Central Eastern Europe // Academic and Applied Research in Military Science. – 2004. – Vol. 3, No. 4. – P. 549-557.
86. Mitryayeva S. Carpathian Euroregion as an Instrument of Ukraine's Eurointegration Strategy // Regionality and/or Locality. – Pécs: Centre for Regional Studies, 2007. – P. 122-136.
87. Mitryayeva S., Dikaryev O. Role of the Carpathian Euroregion in Strengthening Security and Stability in Central Eastern Europe (Theses) // Role of the Carpathian Euroregion in Strengthening Security and Stability in Central and Eastern Europe. – Prešov, 2001. – P. 39-48.
88. Mitryayeva S., Kish E. The Carpathian Euroregion: Minority Problems // Role of the Carpathian Euroregion in Confronting its Minority Agenda. – Prešov- Uzhgorod, 2001. – P. 42-46.
89. Mitryayeva S., Kish E., Fedorchuk L., Prykhod'ko V. The Role of the Carpathian Euroregion in Overcoming Possible Negative Effects of the Implementation of the Schengen Acquis: a view from Ukraine // Role of the Carpathian Euroregion in Mitigating Possible Negative Effects of Schengen. – Prešov, 2001. – P. 11-20.
90. Musiał P. Nasze słabości w karpackim Euroregionie // Karpacki Przegląd. – 2014. – № 1 (20). – S. 4-5.
91. Popjaková D. Socioekonomická charakteristika slovenskej časti Karpatského euroregiónu // Acta Facultatis Studiorium Humanitatis et Naturae Universitatis Prešoviensis: Prírodné vedy: Folia Geographica 1. – Prešov: UPJŠ, 1998. – Roč. 29. – S. 211-248.
92. Role of the Carpathian Euroregion in Confronting its Minority Agenda [Електронний ресурс]. – Prešov-Uzhgorod, 2001. – Режим доступу: http://www.policy.hu/flora/carpathianmin.pdf
93. Süli-Zakar I. A Kárpátok Eurorégió szerepe a határokon átnyúló kapcsolatok erısítésében // Comitatus. – 1997. – № 6. – O. 30-44.
94. Süli-Zakar I. Socio-geographical Transition in the Rural Areas of the Carpathian Euroregion // GeoJournal. – 1999. – Vol. 46. No. 3. – P. 193-197.
95. Süli-Zakar I. A határmentiség az euroatlanti folyamatok tükrében, különös tekintettel a Kárpátok Eurorégió működési területére // A határmentiség kérdıjelei az Északkelet-Alföldön. MTA Regionális Kutatások Központja. – Pécs, 2001. – O. 26-54.
96. Süli-Zakar I., Czimre K., Teperics K. Human Mobility on the Area of the Carpathian Euroregion: Migrating Minorities // Human Mobility in a Borderless World? (Conference of the International Geographical Union Study Group "Global Change and Human Mobility"). – Pescara, 2001. – P. 164-172.
97. Süli-Zakar I., Majorné-László B. Transborder cooperation on the new eastern EU border. System problems of the transborder cooperation and the Carpathian Euroregion [Електронний ресурс] // Транскордонне співробітництво на нових східних кордонах ЄС: матеріали міжнародної конференції (15-16 квітня 2009 р., м. Ужгород). – Ужгород: Ліра, 2009. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/Mitryaeva2009/16.pdf

98. Tanaka H. Carpathian Euroregion and Cross-Border Governance // The Journal of Comparative Economic Studies. – 2006. – Vol. 2. – P. 59-80.
99. Topornytska M. Geography and trends of developing ethnic festival tourism in the Ukrainian Part of the Carpathian Euroregion // Journal of Education, Health and Sport. – 2015. – № 5 (7). – P. 261-274.
100. Wolanin-Jarosz E. Etnocentryzm konsumencki w środowisku międzynarodowym – studium rynkowe Euroregionu Karpackiego. – Warszawa: Difin, 2015. – 241 s.
101. Zilahi J. Carpathian Euroregion // Carpathian Euroregion. Five years of Dialogue and Co-operation. 1993-1998 – Krosno, 1998. – P. 18-24.

До другої частини:

1. Біла С.О., Романова В.В. Карпатський єврорегіон як чинник європейської інтеграції України // http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/12-1437130683.pdf
2. Віднянський С.В., Вовканич І.І. Транскордонне співробітництво України: історіографічні інтерпретації досвіду Карпатського єврорегіону // Міжнародний науковий вісник. Спецвипуск 2 (11). За матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи транскордонного співробітництва: досвід Карпатського єврорегіону» (4-5 червня 2015 р.). Ужгород, 2015. – С. 16-32.
3. Відомчий архів Закарпатської обласної державної адміністрації (далі – Відомчий архів Закарпатської ОДА). Ф.195. Оп. 14. Спр. Інформації про виконання постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України. 06 січня 1993 р. – 31 грудня 1993 р. на 44 аркушах.
4. Там само. Протокол дванадцятої сесії Закарпатської обласної ради народних депутатів двадцять першого скликання від 14 травня 1993 р.(перше засідання). На 402 аркушах.
5. Там само. Розпорядження голови обласної ради народних депутатів від 11.02.93. № 9. "Про відрядження в м. Дебрецен". – Арк. 32.
6. Там само. Т. І. Інформації про виконання постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України. 02 січня 1995 – 20 листопада 1995 р. На 120 аркушах.
7. Там само. Т. І. Довідки і звіти про роботу обласних організацій. 01 лютого – 22 травня 1996 р. На 117 аркушах.
8. Там само. Т. ІІ. Інформації про виконання постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України. 04 березня – 25 квітня 1997 р. На 165 аркушах.
9. Там само. Т. VIII. Листування з Кабінетом Міністрів України. 18–31 липня 1997 р. На 153 аркушах.
10. Там само. Інформація щодо участі України в прикордонному співробітництві в рамках "Карпатського єврорегіону" // Поточний архів відділу зовнішніх зв'язків при Закарпатській обласній державній адміністрації. – 2000 р. – Квітень. На 24 аркушах.
11. Там само. Пропозиції Інтеррегіональної Спілки Ради Карпатського єврорегіону щодо вирішення та ліквідації наслідків природної катастрофи, викликаної повінню та спричинених ними секторних проблем на значній частині територій цілого ряду областей регіону від 6 квітня // Поточний архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. – 2001 р. На 13 аркушах.
12. Головач Ю. Карпатський єврорегіон як форма транскордонного співробітництва України з країнами ЄС // www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=1572&lang=ru
13. Динис Г.Г., Дербак В.І., Сюсько І.М. Транскордонне співробітництво України // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки: міжвідомчий збірник

наукових праць / відп. ред. С.В.Віднянський. – К.: Інститут історії України НАН України, 2001. – Вип. 10. – С. 110–115.
14. Дубовий Б. Україна–Румунія–Угорщина: спільними зусиллями – до Європи // Новини Закарпаття. – 2000. – 12 жовтня. – С. 4.
15. Ілько І., Кіш Є., Лендьел М. Європа регіонів на початку століття: Майбутнє регіональної політики у країнах Центральної та Східної Європи. – Ужгород: Ліра, 2001. – 83 с.
16. Інформаційний бюлетень Карпатського єврорегіону. – 1994. – Травень–серпень. – Вип. 9. – 6 с.
17. Інформаційний бюлетень Карпатського єврорегіону. – Ужгород, 1996. – 6 с.
18. Керецман В. Спеціальна (вільна) економічна зона "Закарпаття" і міжрегіональна асоціація "Карпатський єврорегіон" як механізм місцевого економічного та регіонального розвитку // Місцевий та регіональний розвиток в Україні: досвід Закарпаття / Київський центр Інституту Схід–Захід / за ред. М.Лендьел. – К.: Міленіум, 2001. – С. 91–104.
19. Крижанівський В. Міст на шляху до інтеграції // Політика і час. –1993. – №4. – С. 17-18.
20. Лендьел М. Досвід Карпатського єврорегіону: поштовх до переосмислення моделі транскордонного співробітництва // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів / за ред. С.Максименка, І.Студеннікова. Київський центр Інституту Схід–Захід. – К.: Логос, 2000. – С. 49–70.
21. Мікула Н. Єврорегіони: досвід та перспективи. – Львів, 2003. – 222 с.; Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво. – Львів, 2004.-394 с.
22. Мітряєва С., Дулеба О. Роль Карпатського єврорегіону в зміцненні безпеки та стабільності в Центрально – Східній Європі // Регіональні студії. – 2001. – Вип. 1. – С. 52-60.
23. Носа Н., Діус І. МАІРР та перспективи розвитку Карпатського єврорегіону. – www.euroregion.com.ua
24. Панов А. "Новою Конституцією" Карпатський єврорегіон розпочав нову сторінку в своїй історії // Калейдоскоп. – 2002. – 14 грудня. – С. 13.
25. Передрій О., Устич С. Від "прозорих" кордонів до умовних // Політика і час. – 1993. – № 4. – С. 22.
26. Про перспективи залучення міжнародної технічної допомоги для розвитку Карпатського єврорегіону. – www.euroregion.com.ua
27. Роїк Н.І. Інституційна транскордонна співпраця в контексті розширення ЄС: проблеми та перспективи Карпатського єврорегіону. – www. archive.nbuv.gov.ua
28. Тодоров І. Карпатський єврорегіон в контексті нової стратегії національної безпеки (2015) // Міжнародний науковий вісник. Спецвипуск 2 (11). За матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи транскордонного співробітництва: досвід Карпатського єврорегіону» (4-5 червня 2015 р.). Ужгород, 2015. – С. 229-241.
29. Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001). – К.: Видавничий дім альтернативи, 2001. – 703 с.
30. Устич С., Білак О., Мірошніков Д. Розвиток Карпатського єврорегіону: досвід минулого, проблеми сучасного та перспективи майбутнього // Міжнародний науковий вісник. Спецвипуск 2 (11). За матеріалами міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи транскордонного співробітництва: досвід Карпатського єврорегіону» (4-5 червня 2015 р.). Ужгород, 2015. – С. 252-257.
31. Dancs L. A határforgalom és a határmenti lakossági kapcsolatok jellegzetességei a magyar-ukrán határ mentén a rendszerváltástól az uniós csatlakozásig // A

határmenti együttműködés lehetőségei és korlátai Magyarország és Ukrajna között. – Nyiregyháza–Ungvár, 2004. – P. 74–83.
32. Majorné László B. Kárpátok Eurórégió // A határmenti együttműködés lehetőségei és korlátai Magyarország és Ukrajna között. – Nyiregyháza–Ungvár, 2004. – P. 48–57.
33. Működni kezd a Kárpátok-Tisza eurorégió // Magyar Hirlap. – 1993. – február 5. – P. 3.
34. Pietsch L. Újabb regionális együttműködés // Magyar Hirlap. – 1993. – február 13. – P. 3.
35. Sallai J. Ukrán-magyar határkapcsolat a schengeni vizum tükrében, és a Magyar Köztársaság EU tagsága jegyében // A határmenti együttműködés lehetőségei és korlátai Magyarország és Ukrajna között. – Nyiregyháza–Ungvár, 2004. – P. 36–47.
36. Sűli-Zakar I. Kárpátok eurorégió: 15 év a határokon átivelő kapcsolatok fejlesztéséért. – Debrecen: Kossuth Egyetemi kiadó, 2008. – 502 p.
37. The Carpathian Euroregion Project: Institute for East West Studies. – Atlanta-Bardejov–Debrecen–Krosno–Lviv–Uzhgorod, 1994. – 9 p.
38. Zilahi J. Carpathian Euroregion // Carpathian Euroregion. Five years of Dialogue and Co-operation. 1993-1998. / Edited by Piotr Helinski. – Krosno, 1998. – P. 18–24.
39. http://www.minregionbud.gov.ua/index.php?id=1572&lang=ru
40. http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economiks/68853.doc.

До третьої частини:

1. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво/ – Львів: Арал, 2012. – 394 с.
2. Оптимізація системи транскордонного співробітництва: концепція та її пілотна імплементація (на прикладі сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України). – Відповідальний редактор С.Устич. – Ужгород: Ліра, 2012. – 120 с.
3. Посібник із індексації та моніторингу транскордонного співробітництва. – Відповідальний редактор С.Устич. – Ужгород: Ліра, 2012.- 85 с.
4. Устич С., Білак О., Мірошніков Д. Розвиток Карпатського єврорегіону: досвід минулого, проблеми сучасного та перспективи майбутнього // Міжнародний науковий вісник. – Ужгород, 2015. – Вип. 2 (11). – С. 252-256.
5. W. Brian Arthur. The Nature of Technology: What it is and How it Evolves. The Free Press and Penguin Books. 2009.-321 p.
6. Kolossov V. Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches / Kolossov V. // – Geopolitics. – 2005. – 10. – P.606-624.
7. Ex borea lux? Learning from the Finnish and Norwegian Experience of Cross-border Cooperation with Eastern Neighbours/ – Prague: ISD, 2012. – 96 P.
8. Ustych S. Systems theory of borders and transborder processes. – Saarbrücken: Scholars' Press, 2015. – 492 P.
9. Ustych S. The Indexation and Monitoring of the Modern Transborder Processes.- Journal of Mathematics and System Science, 2014. №3. – P. 37-44.